ในด้านการงานนั้นคุณแม่อุทิศตัวให้การเรียนการสอนตลอดชีวิตของท่าน โดยเฉพาะด้านดนตรีและการละคร คุณแม่มีลูกศิษย์มากมาย ลูกศิษย์หลายท่านรักคุณแม่มาก เคยเรียนกับคุณแม่มาตั้งแต่ยังสาวๆ ก็ยังไปมาหาสู่กันจนตลอดชีวิตของท่าน แม้วันเกิดของคุณแม่ ในช่วงหลังๆ นี้ก็ยังมี "ลูกศิษย์" ที่มีอายุ ๗๐-๘๐ ปี มารำอวยพร ร้องเพลงให้ฟังและแสดงลิเกให้คุณแม่ชม

คุณแม่เป็นผู้นำวงดนตรีไทยไปบรรเลงออกอากาศทางวิทยุกระจายเสียง สถานีวิทยุ อส. (อัมพรสถาน) ที่ห้องส่งของสถานีฯในเขตพระราชฐาน พระราชวังสวนจิตรลดา ในระยะเริ่มต้นทุกอาทิตย์ติดต่อกันมาเป็นเวลาหลายปี

คุณแม่อยู่ในคณะกรรมการจัดทำหลักสูตรการเรียนการสอนของ"วิทยุศึกษา"ซึ่งจัดทำบทเรียนสำหรับออกอากาศในรายการ "วิทยุโรงเรียน" ของกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ มีคุณหญิง ดร.อัมพร มีศุข เป็นหัวหน้ากองเผยแพร่การศึกษา กรมวิชาการ ทั้งคุณแม่และพี่สาวของท่าน (คุณหญิงชิ้น ศิลปบรรเลง) แต่งเพลงไว้มากมายหลายเพลง เพื่อใช้ในการเรียนการสอนของวิทยุโรงเรียน ส่วนงานประจำที่วิทยาลัยครูสวนสุนันทานั้น นอกจากการสอนแล้ว คุณแม่ยังจัดการแสดงละครของโรงเรียนสวนสุนันทาทุกปี สามารถหารายได้สร้างอาคารฯ และซื้ออุปกรณ์การศึกษา ให้โรงเรียนฯ ได้หลายอย่าง

คุณแม่เป็นผู้ก่อตั้งภาควิชานาฏศิลป์และดนตรี และเป็นหัวหน้าภาควิชานี้ ที่วิทยาลัยครูสวนสุนันทาเป็นคนแรก จนเกษียณอายุราชการ ในปี พ.ศ. ๒๕๑๑ นอกจากนี้ ยังเป็นผู้จัดอบรมภาคฤดูร้อนแก่ครูประจำการให้แก่คุรุสภาและองค์การฝึกหัดครูเป็นประจำทุกปี(ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๐๖) ซึ่งได้ทำต่อเนื่องตลอดมา แม้จะเกษียณราชการมาหลายปีก็ตาม (ถึง พ.ศ. ๒๕๑๘) และคุณแม่ยังรับเชิญเป็นอาจารย์พิเศษสอนวิชาดนตรี (ทั้งไทยและสากล) ตามสถาบันการศึกษาต่างๆ เช่น มศว. ประสานมิตร และ คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นต้น

ถึงแม้ "เอีย" จะไม่ได้เป็นนักดนตรีและเล่นดนตรีไม่เก่ง แต่คุณแม่ก็สอนให้เอียดีดจะเข้ได้ และเล่นเปียโนได้ ทั้งๆที่ "คุณแม่" ไม่เล่นเปียโน แต่คุณแม่เก่งโน้ตสากลจึงทำให้สอนลูกได้ คุณแม่มีความสามารถทางภาษาอังกฤษเป็นพิเศษ สมัยที่เป็นนักเรียนโรงเรียนราชินีคุณแม่เคยถูกเลือกให้ไปเป็น "ล่าม" ภาษาอังกฤษ ในการรับรองชาวต่างประเทศที่มาเป็นพระราชอาคันตุกะในวังหลวงฯ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ และรัชกาลที่ ๗ สมัยที่ถวายตัวเป็นข้าหลวงเรือนนอกในสมเด็จพระนางรำไพพรรณี พระราชินีในรัชกาลที่ ๗ ก็ได้เป็นล่ามด้วยเช่นกันเวลาที่ "เอีย" มีการบ้านภาษาอังกฤษคุณแม่จะช่วยสอนเสมอ จนกระทั่งเมื่อเอียเรียนมหาวิทยาลัย วิชาเอกภาษาอังกฤษ คุณแม่ก็ยังช่วยอธิบายไวยากรณ์และคำศัพท์ได้ เมื่อมีชาวต่างชาติมาที่มูลนิธิหลวงประดิษฐไพเราะฯ ในช่วงที่คุณแม่มีอายุมากแล้ว คุณแม่ก็สนทนาด้วยได้ ทำให้ลูกศิษย์หลาน ศิษย์เหลนศิษย์แปลกใจไปตามๆ กัน ที่คนรุ่นคุณแม่สามารถพูดภาษาอังกฤษได้ดี...คงจะเป็นด้วยเหตุนี้ ที่ถึงแม้ว่า "เอีย" จะไม่ได้มรดกทางดนตรีจากคุณแม่...เอียก็ยังได้เสี้ยวหนึ่งจากคุณแม่ ทำให้สามารถเป็นอาจารย์สอนภาษาอังกฤษ ที่มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ในเวลาต่อมา

คุณแม่ขา ถึงกายของคุณแม่จะจากไป แต่ความรักและพระคุณอันยิ่งใหญ่ของคุณแม่ยังคงอยู่กับเอีย ตลอดไปค่ะ

"ลูกเอีย"

ผศ.เพียงเพ็ญ พานิชพัฒน์ (สาคริก)

แม่ครู

มีคำอยู่คำหนึ่งซึ่งใช้เรียกหากันทั่วไปแต่ไม่บ่อยนักคำนั้นคือคำว่า **"แม่ครู"** คำนี้มีความหมายแทนการแสดงความเคารพคารวะอย่างสูงสำหรับลูกศิษย์ที่ถือว่าครูของตนนั้นมีบุญคุณเปรียบเสมือนมารดาผู้ให้กำเนิด ถ้าจะเปรียบเทียบกับภาษาที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบันนี้คงพอจะเทียบได้กับคำว่า "อาจารย์แม่" นั่นเอง

บางคนนำคำนี้มาใช้เรียกเอาเองตามความรู้สึกของตนฝ่ายเดียว โดยที่ผู้ถูกเรียกอาจจะไม่เห็นด้วยหรือไม่ได้รู้สึกตอบสนองเต็มตามความหมายที่เรียกก็ได้ อย่างไรก็ดีคำว่า **"แม่ครู"** นั้นฟังแล้วก็ดูอบอุ่นเป็นมิตรดีหากเป็นการเรียกอย่างจริงใจจากผู้เป็นศิษย์ แต่ถ้าเป็นการเรียกอย่างไม่จริงใจหรือเป็นกรณีตรงกันข้ามคือครูเป็นฝ่ายริเริ่มให้ศิษย์เรียกคำนี้ก่อนก็ดูจะไม่เหมาะสมนักเพราะแสดงว่าครูคนนั้นพยายามยกตัวเองขึ้นมาให้มีความสำคัญสำหรับศิษย์เทียบเท่ามารดาของเขาด้วย

การเรียกด้วยความเคารพคารวะอย่างสูงเช่นนี้ แม้ว่าจะฟังแล้วรู้สึกอบอุ่นเปี่ยมไปด้วยความเคารพรักและมิตรไมตรีแต่ก็ยังไม่ใช่ "สถานภาพอันแท้จริง" ระหว่างผู้เรียกและผู้ถูกเรียก เพราะถึงอย่างไรบุคคลทั้งสองก็ไม่ใช่บุตรและมารดากันจริงๆ แต่สำหรับผมกับคุณแม่แล้วคำว่า **"แม่ครู"** นั้นถูกต้องเหมาะสมที่สุดเพราะท่านเป็นทั้ง แม่ และ ครู ของผมจริงๆ ดังนั้นถ้าหากผมจะเรียกท่านว่า **"แม่ครู"** คงไม่ดูเกินความจริงไปเหมือนเช่นที่คนอื่นเขาเรียกกัน

คุณแม่เป็นผู้ให้กำเนิดร่างกายที่สมบูรณ์แข็งแรงและเลี้ยงดูผมมาจนโต เป็นผู้อบรมสั่งสอนสรรพความรู้ทางด้านดนตรีไทยให้กับผมตลอดมา ท่านทำตัวเป็นแบบอย่างของ **ครูดนตรีที่ดี** และ **พลเมืองดี** ในสังคมให้ผมดูเป็นตัวอย่าง ท่านเป็นผู้ชี้นำ **แนวคิด** และ **ปรัชญา** ในการดำเนินชีวิตให้เกิดคุณประโยชน์ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น **คุณแม่**จึงเปรียบเสมือนประทีปดวงใหญ่ซึ่งส่องนำชีวิตให้กับผมตลอดมา ความรักและความผูกพันต่อกันนั้นยิ่งทบทวีเป็นสองเท่า เนื่องจากมีความผูกพันกันถึง ๒ สถานภาพคือ **"แม่กับลูก"** และ **"ครูกับศิษย์"** ความสัมพันธ์เช่นนี้จึงยากที่จะหาคำกล่าวใดๆ มาอธิบายเปรียบเทียบได้

คุณแม่เริ่มป่วยเป็นโรคเบาหวานตั้งแต่ท่านอายุประมาณ ๖๐ ปี ท่านเคยป่วยหนักจนต้องเข้ารักษาตัวในโรงพยาบาลหลายครั้ง แต่ก็สามารถมีชีวิตยืนยาวเป็นปกติสุขมาจนอายุครบ ๙๔ ปี ๑ เดือน ๒ วัน

ทั้งนี้อาจจะเป็นด้วยบุญกุศลที่ท่านได้ทำไว้ดีแล้วส่วนหนึ่งอีกส่วนหนึ่งอาจจะเป็นด้วยอานุภาพของ **"เสียงดนตรี"** ซึ่งขับกล่อมให้ท่านได้ยินได้ฟังอยู่เสมอ จากลูกศิษย์ หลานศิษย์ เหลนศิษย์ ที่พากันมา

เรียนมาเล่นดนตรีที่บ้านถนนเศรษฐศิริของท่านเป็นประจำทุกวันเสาร์-อาทิตย์ เนื่องจากเป็นที่ตั้งของมูลนิธิหลวงประดิษฐไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) อานุภาพของ**บุญกุศล**และ**เสียงดนตรี** จึงทำให้ท่านมีอายุยืนยาวกว่าพี่น้องท้องเดียวกันกับท่านทุกคน แต่สัจธรรมความจริงในเรื่องของการ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ก็ไม่เคยละเว้นผู้ใด ดังนั้น "คุณแม่" จึงล้มป่วยอีกครั้งด้วยโรคไข้หวัดใหญ่ ในตอนเย็นวันศุกร์ที่ ๒๖ เมษายน ๒๕๔๕ ก่อนวันเกิดของผมเพียง ๒ วันเท่านั้น...เย็นวันนั้นผมกลับมาบ้านพบคุณแม่นอนป่วยและทราบว่า พี่อี๊ด (มาลินี สาคริก) พาคุณแม่ไปหาหมอที่โรงพยาบาลวิชัยยุทธตั้งแต่ตอนบ่าย หมอตรวจอาการแล้วก็ให้กลับมาพักผ่อนที่บ้านพร้อมกับให้ยามาทาน เมื่อผมเข้าไปพยุงท่านให้ลุกขึ้นนั่งเพื่อทานยาก็พบว่าท่านสั่นสะท้านไปทั้งตัว จนต้องเรียกรถพยาบาลฉุกเฉินมารับไปโรงพยาบาลทันที ผมรู้สึกเสียววูบ นึกอยู่ในใจลึกๆ ขณะที่เข้าไปประคองและพบว่าตัวท่านสั่นสะท้านอย่างที่ไม่เคยเป็นมาก่อน จึงนึกในอยู่ในใจว่าครั้งนี้คุณแม่ป่วยหนักเสียแล้ว บางทีเวลาของท่านอาจจะเหลือน้อยแล้วก็ได้ และก็เป็นความจริงดังที่นึก เพราะตั้งแต่นั้นมาท่านก็ต้องเข้าออกโรงพยาบาลอีกหลายครั้ง โดยครั้งสุดท้ายท่านเข้ารักษาตัวที่โรงพยาบาลรามาธิบดีได้ระยะหนึ่ง แต่อาการก็ยังไม่ดีขึ้น ครั้นถึงคืนวันอาทิตย์ที่ ๑๕ กันยายน ๒๕๔๕ เวลาประมาณ ๒ ทุ่มเศษ หลังจากที่ผมเพิ่งกลับจากเยี่ยมท่านที่โรงพยาบาลได้ไม่นาน พี่อี๊ดก็โทรศัพท์มาเรียกให้รีบกลับไปใหม่เพราะคุณแม่อาการหนักมาก เมื่อผมไปถึงโรงพยาบาลรามาฯ ที่ห้อง ๘๒๕ อาคารศูนย์การแพทย์สิริกิติ์ ก็เห็นคุณแม่นอนอยู่บนเตียงโดยต้องใช้เครื่องช่วยหายใจและเครื่องตรวจวัดชีพจร มีลูกหลานญาติพี่น้องหลายคนรวมทั้งพยาบาลแวดล้อมดูแลอยู่...ดูเหมือนว่าท่านจะยังรอผม...เพราะเมื่อผมเข้าไปในห้องนั้นได้ไม่นานท่านก็สิ้นลม ผมดูนาฬิกาตอนนั้นเป็นเวลา ๒๑.๐๘ น. พอดี...ท่านได้จากพวกเราไปด้วยอาการอันสงบ

ขณะที่ผมกำลังเขียนบันทึกไว้อาลัยฉบับนี้ **"แม่ครู"** ซึ่งเป็นดวงประทีปอันสำคัญของผมได้ล่วงลับดับแสงลงแล้วชั่วนิรันดร์ ท่านจากผมไปสู่วังวนแห่งห้วงสังสารวัฏอันไม่รู้จบ โดยอาจไม่มีโอกาสที่จะได้พบกันอีก ถ้าหากว่า "แม่ครู" ของผมมีญาณวิถีใดที่พอจะหยั่งทราบได้...โปรดรับทราบด้วยว่า ลูกและศิษย์คนนี้ยังรักและรำลึกถึงท่านอยู่เสมอ และยังคงทำหน้าที่เป็นประทีปดวงน้อยแทนท่านสืบไปในเรื่องของ "ดนตรีไทย"....ลาก่อนครับ..คุณแม่

"ลูกตึ๊ก"
ชนก สาคริก

ดั่งเดือนดวงล่วง โอ้...อาดูร

นบ **"คุณครู"** ผู้สร้าง ศิลปะ ไทยเอย
"นางมหาเทพกษัตรสมุห" กล่าวอ้าง
"ศิลปบรรเลง" วัฒน ธรรม เด่น
"สาคริก" สาคร กว้าง เลิศล้ำ น้ำใจ

ดั่งเดือนดวงล่วง โอ้ อาดูร
ร่มโพธิ์ร่มไทรสูญ เปลี่ยวล้า
พระคุณเคยเทอดทูน ทบท่วม ใจเอย
ปวงศิษย์จิตเหว่ว้า สุดเว้น อาวรณ์

นบพระคุณครูผู้สร้าง สืบหนทางดุริยศิลป์
เกียรติคุณงามระบิล ยามยลยินชื่นดวงใจ
บุคคลดีเด่นทาง วัฒนธรรมของชาติไทย
การละครงามพิไล การดนตรีร่วมสร้างสรรค์
บทร้อง และ บทรำ ท่านแนะนำช่วยปลูกปั้น
สอนศิษย์ร่วมแบ่งปัน เพื่อสืบสานความเป็นไทย
บ้านเล็กที่เปิดกว้าง รับแขกต่างเพศต่างวัย
ศึกษาดนตรีไทย ครูช่วยเหลือเอื้ออาทร
"ครูบรรเลง" ของเหล่าศิษย์ เสมือนมิตรและมารดร
ห่วงใยในทุกข์ร้อน เมตตาศิษย์เป็นนิจสิน
ดั่งเดือนดวงล่วงลับ หวนคืนกลับคืนแผ่นดิน
หวนคิดหวนถวิล เกินจะเว้นความอาวรณ์
กราบพระรัตนตรัย นำพรชัย ขันอมร
สถิตย์ทิพย์ นิรันดร สุข สงบ ชื่นชีวัน
เทพฤทธิ์ประสิทธิ์ศรี คุณความดีเอกอนันต์
ปกป้องคุ้มครองขวัญ สวัสดิรักษ์ พิทักษ์เทอญ ฯ

จาก ชมรมดนตรีไทยสถาบันสุขภาพเด็ก
(รัชนี กูลวิสุตป์จิต - ร้อยกรอง)

ประดิษฐ์ไพเราะล้นสวรรคโลก
ใครหนอเล่นเรียงประโยคระย้าสวรรค์
ทั้งพากย์พิณดั่งจินตาอัศจรรย์
ที่แท้บรรเลงบรรเลงมน[illegible] ฯะ

[illegible]

[illegible]
ครู[illegible]
[illegible]

บทเพลง
ที่บรรเลงไม่รู้จบ

เพลงสุดท้าย

ค่ำคืนวันที่ ๑๕ กันยายน ๒๕๔๕ เวลา ๒๑.๐๕ น. ณ โรงพยาบาลรามาธิบดี กรุงเทพฯ หญิงชราคนหนึ่ง สิ้นอายุขัยอย่างสงบไปด้วยอายุ ๙๔ ปี ท่ามกลางความอาลัยรักของลูกหลานที่มาร่วมประชุมอย่างพร้อมหน้าในสถานที่นั้น และอีกไม่นานนัก ข่าวคราวมรณกรรมนี้ก็แพร่สะพัดไปในบ้านเมืองจากสื่อเทคโนโลยีคมนาคมอันทันสมัยยิ่ง ถึงการจากไปไม่มีวันกลับของ "**นางมหาเทพกษัตรสมุห**" หรือ **ครูบรรเลง สาคริก** ผู้ที่เคยได้ชื่อว่าเป็นเสาหลักสำคัญในการวางรากฐานทางการศึกษาดนตรีและนาฏศิลป์ไทยในสังคมที่พลิกผันจากอดีตมาสู่ปัจจุบันและอนาคต กับภารกิจแห่งชาติเชื้อวงศ์ตระกูลที่สืบทอดมาจากบิดา**หลวงประดิษฐไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง)** ที่ได้สร้างคุณูปการแก่แวดวงดนตรีไทยในเมืองหลวงอย่างเอนกอนันต์ สืบต่อมาเป็นเส้นทางชีวิตของเธอและญาติมิตรทางดนตรีไทยต่อไป

เป็นเรื่องปกติของทางโลกที่มีเกิดแล้วก็มีดับ หากแต่การดับลับสังขารไปนั้น มีสิ่งใดเล่าที่ฝากไว้ให้ผู้ยังอยู่ได้ระลึกนึกถึงและเรียนรู้สิ่งดีงามในอดีตครั้งที่ชีวิตยังโลดแล่นอยู่ ได้พิจารณาว่าช่วงเวลาที่ดำเนินบทเพลงแห่งชีวิตอยู่นั้นคุ้มค่าและเป็นประโยชน์ต่อโลกนี้เพียงไร

ช่วงเวลา ๙๔ ปีที่ผ่านพ้นไปนั้น เป็นบทเพลงที่บรรเลงอย่างงดงามไพเราะ อาจเป็นการบรรเลงที่ยาวนานและจบลงอย่างงดงามสมบูรณ์ในความคิดของใครบางคน แต่อีกหลายคนกลับคิดเห็นต่างออกไปว่านั่นเป็นเพียงช่วงเวลาหนึ่งของบทเพลงที่เงียบเสียงลงชั่วขณะเท่านั้น หากแต่เป็นการผ่อนพักท่อนเพลงที่ยังคงมีท่อนต่อๆ ไป เรื่องราวของชีวิตและผลงานของเธอผู้นี้ยังคงเป็นบทเพลงไม่รู้จบ บทเพลงที่รอคอยให้ใครสักคนหรือหลายๆ คนมาร่วมกันบรรเลงและร่วมสดับรับฟังกันต่อไป

ถ้อยคำไว้อาลัยในหนังสือเล่มนี้ ข้อเขียนต่างๆ ที่บอกเล่ากล่าวถึง ผลงานเพลง ผลงานละคร ผลงานทางความคิดและการกระทำในฐานะครูของแผ่นดิน ผู้ใช้ชีวิตทั้งชีวิตทุ่มเทให้กับการสอนนักเรียนรุ่นแล้วรุ่นเล่าให้เติบโตขึ้นมามีความรู้ ความรัก และประสบการณ์หลากหลายในวิชาดนตรีนาฏศิลป์ มาถึงการร่วมผลักดันให้องค์กรทางดนตรีไทย **"มูลนิธิหลวงประดิษฐไพเราะฯ"** เติบโตขึ้นมาสานต่อเส้นทางดนตรีไทยที่บิดาและพี่สาวได้ร่วมกันดำเนินมาจนส่งผลไปถึงลูกหลานญาติมิตรและเยาวชนไทยทั่วไป

เหล่านี้คงเป็นข้อยืนยันได้ดีว่าบทเพลงที่บรรเลงขึ้นนี้ยังไม่มีวันจบสิ้นลงไปง่ายๆ และยิ่งนำมาบรรเลงต่อไปก็จะยิ่งได้อรรถรสในการประจักษ์แจ้งถึงคุณค่าผลงานแห่งอดีตที่เธอสร้าง ทำ และฝากฝังไว้ให้คนที่มีชีวิตอยู่ต่อไปได้สัมผัสกัน

เพลงแรก

บทเพลงของเธอเริ่มต้นขึ้นเมื่อวันที่ ๑๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๑

เสียงร้องไห้จ้าของทารกน้อยผู้หนึ่ง บ่งบอกสัญญาณของการออกมาเผชิญโลกดังขึ้นที่เรือนฝากระดานโอ่อ่าสองชั้นที่ตั้งตระหง่านอยู่ริมทางเดินที่ทอดยาวจากวังบูรพาภิรมย์ ถนนมหาชัย อันเป็นที่ประทับ**สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช** หรือ **"สมเด็จวังบูรพาฯ"** สู่ท่าน้ำคลองโอ่งอ่าง และในละแวกนั้นรู้จักชื่อเสียงของบ้านหลังนี้ว่าเป็นที่พำนักของ**จางวางศร ศิลปบรรเลง** หรือต่อมาได้บรรดาศักดิ์เป็น**หลวงประดิษฐไพเราะฯ** นักระนาดเอกฝีมือกล้าที่สมเด็จวังบูรพาฯ ทรงเสาะหามาจากบ้านครูสิน ศิลปบรรเลง ครูเพลงแห่งย่านอัมพวา ลุ่มน้ำแม่กลอง นำเข้ามาสู่เมืองบางกอก เพื่อเป็นผู้นำวงปี่พาทย์ประจำวังและแต่งตั้งให้เป็นจางวางมหาดเล็กห้องพระบรรทมของพระองค์ ต่อมาได้ทรงพระเมตตาประทานบ้านหลังนี้ให้จางวางศรได้อยู่กินกับภรรยาพี่น้อง ๒ คนคือ **นางโชติ** และ**นางฟู** ซึ่งทั้งสองได้ให้กำเนิดทายาทของตระกูล **"ศิลปบรรเลง"** สืบทอดสายเลือดจางวางศรเอาไว้หลายคน

ณ เวลานั้น เรือนปี่พาทย์ที่พำนักของจางวางศรเงียบเหงาไร้เสียงระนาดที่หมั่นฝึกซ้อมเหมือนดั่งเคย มีเพียงแม่โชติผู้มารดาอยู่เดียวดาย ด้วยบิดาต้องตามเสด็จฯ ถวายงานดนตรีองค์สมเด็จวังบูรพาฯ ยังเมืองชวาประเทศอินโดนีเซีย โดยหารู้ไม่ว่า แม่โชติคู่ชีวิตกำลังให้กำเนิดทายาทผู้ที่ต่อมาได้ใช้เวลาทั้งชีวิตในการสืบสานและสร้างสรรค์งานดนตรีทดแทนคุณแผ่นดินและบิดา ลูกสาวคนแรกที่มีก่อนที่จะเดินทางนั้นชื่อว่า **"ชิ้น"** เป็นคนที่บิดามารดาเฝ้าเลี้ยงดูไว้ด้วยความรักและห่วงใย เนื่องด้วยกลัวว่าจะมีอันเป็นไปเฉกเช่นพี่สาวอีกสองคน **"สร้อยไข่มุกต์"** และ **"ศุกร์ดารา"** ที่สมเด็จวังบูรพาฯ ทรงรับไปเลี้ยงดูและด่วนจากไปตั้งแต่ยังเยาว์

ก่อนเดินทางไกล แม่โชติครรภ์แก่ จางวางศรมีความห่วงใยภรรยายิ่งนัก และยิ่งกว่านั้นคือความหวังที่จะมีบุตรชายไว้สืบสกุล เพราะที่ผ่านมานั้นมีแต่ลูกสาวทั้งสิ้น หากลูกชายคนนี้เกิดมาจะได้เลี้ยงดูให้เติบโตขึ้นมาจะได้ฝากฝังวิชาดนตรีปี่พาทย์ของตนที่รับสืบทอดต่อมาจากครูสินผู้บิดาและครูแปลกซึ่งสมเด็จวังบูรพาทรงโปรดให้เข้ามาถ่ายทอดความรู้และฝีไม้ลายมือในวังบูรพาภิรมย์ได้ขยายมรรคผลต่อไป

ตลอดระยะเวลาที่ได้สัมผัสกับดนตรีชวาและเส้นทางแรงบันดาลใจที่จะแต่งเพลงไทยขึ้นมาใหม่ให้มีสำเนียงชวานั้น ในใจก็ไม่วายคิดถึงลูกที่จะเกิดมา จดหมายที่ส่งมาถึงภรรยาความว่า *"..แม่โชติคลอดหรือยังหวังใจว่าจะได้ลูกชาย...."* พร้อมทั้งยังพนันกับเพื่อนที่ไปด้วยกันว่าจะต้องได้ลูกชายแน่ๆ และได้ตระเตรียมเครื่องดนตรีไม้ไผ่ที่ชวาใช้เขย่าเสียงกรุ๊กกริ๊กไพเราะนาม **"อุงคลุง"** โครงสร้างเป็นแผงไม้ไผ่สองกระบอกและใช้มือจับเขย่าจากด้านบน เสียงที่เล่นรวมกันเป็นวงดังเหมือนเสียงเคาะเกราะโกร่ง คล้ายเสียงระนาด หมายใจว่าจะรับขวัญชีวิตใหม่ที่กำลังจะถือกำเนิดขึ้นมาในครอบครัวด้วยเครื่องดนตรีไม้ไผ่ชุดนี้

เมื่อกลับถึงเมืองไทย ผลที่เกิดมามิเป็นเช่นหวัง กลับได้ลูกสาวอีกคนหนึ่ง คุณตา**พันโทพระประมวญประมาณพล (พัน หุราพันธุ์)** สมุหบัญชีกระทรวงกลาโหม เป็นผู้ตั้งชื่อว่า **"บรรเลง"**

เครื่องดนตรีไม้ไผ่นั้นเมื่อได้ใช้รับขวัญลูกที่เกิดใหม่

คนนี้ ก็ได้นำไปปรับปรุงให้มีกระบอกเพิ่มขึ้นเป็น ๓ กระบอก เปลี่ยนแปลงวิธีการจับถือและการเขย่า พร้อมทั้งแต่งเพลงสำเนียงชวาและเพลงไทยอื่นๆ ให้ลูกศิษย์นำไปเล่นกัน เกิดเป็นดนตรีที่นิยมกันทั่วไปในนาม **"อังกะลุง"** และกลายเป็นเครื่องดนตรีที่นำพาเด็กๆ อีกมากมายมหาศาลในประเทศนี้เข้ามาสัมผัสกับโลกดนตรีไทยด้วยความสุขสนุกสนานจากการร่วมวงเล่นดนตรีด้วยกัน ด้วยเสียงแห่งมิตรไมตรี เสียงที่เกิดจากความพร้อมเพรียงและความสามัคคี สนุกและอบอุ่น

แต่ชีวิตใหม่ที่เกิดขึ้น กลับดูเหมือนจะตรงกันข้าม

ไม่ใช่ลูกชาย ก็กลายเป็นลูกชัง

จากความอบอุ่นที่สมควรจะได้รับในฐานะลูกชาย แต่เพียงเพราะเกิดมาในเพศตรงข้าม กลับกลายเป็น **"ลูกชัง"** แม้จะมีพี่สาวที่เกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๙ ก่อนหน้านี้เป็นหญิงเช่นกัน หากแต่เป็น **"ลูกรัก"** ในความคิดบิดามากกว่า เนื่องจากความสูญเสียลูกสาวก่อนหน้านี้ไปถึง ๒ คน เมื่อพี่สาว "ชิ้น" จะเกิดนั้นจางวางศรฝันว่าได้ไปรับ "สร้อยไข่มุกด์" ลูกคนแรกที่สมเด็จวังบูรพาฯ ทรงประทานชื่อให้ และได้ตายไปเมื่ออายุ ๓ ขวบ ให้กลับมาให้เกิดเป็นลูกใหม่อีกครั้ง บิดาถือว่าเป็น "ลูกสองชาติ" จึงรักมากกว่าเด็กหญิงบรรเลง เมื่อแรกเกิดเด็กหญิงชิ้น (มีความหมายว่าเป็นที่รักของพ่อและแม่มากที่สุด) นั้นเป็นเด็กที่มีร่างกายอ่อนแอ ตัวเล็กนิดเดียว เป็นที่ห่วงใยของบิดามาตั้งแต่ต้น จางวางศรปิดไว้ไม่กล้ากราบทูลสมเด็จวังบูรพาฯ ด้วยเกรงว่าจะทรงนำไปเลี้ยงในวังฯ อีก เคราะห์ดีที่สมเด็จวังบูรพาฯ มิได้ทรงกริ้วเมื่อทรงทราบในภายหลัง เนื่องจากพระองค์ทรงมีพระโอรสและพระธิดาจากหม่อมเล็กๆ แล้วจึงมิได้ทรงขอไปเลี้ยงในวังอีก และในกาลต่อมาลูกสาวคนนี้ คือ **คุณหญิงชิ้น ศิลปบรรเลง ต.จ.** ได้เจริญรอยตามท่านบิดาทางดนตรีไทย ทำหน้าที่ครู และนักวิชาการคนสำคัญที่สืบสานวิชาความรู้และสืบต่ออุดมการณ์ทางดนตรีไทยของหลวงประดิษฐไพเราะฯ ไว้มากมาย ได้ก่อตั้งมูลนิธิหลวงประดิษฐไพเราะฯ และจัดงาน "มหกรรมดนตรีศรีศตวรรษ" ฉลองครบรอบร้อยปีเกิดของบิดาในปี พ.ศ. ๒๕๒๔ คุณหญิงชิ้นได้รับปริญญาการศึกษาศาสตร์ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ วิทยาเขตประสานมิตร เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๓, ได้รับการยกย่องให้เป็นศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปการแสดง (ดนตรีไทย) ในปี พ.ศ. ๒๕๓๐ และถึงแก่กรรมในปี พ.ศ. ๒๕๓๑

ลูกสาวคนที่ ๔ "บรรเลง" ต่อมาได้เจริญรอยทางดนตรีตามบิดาและพี่สาวเช่นกันนี้ เมื่อเกิดมา จางวางศรก็มิได้กราบทูลสมเด็จวังบูรพาฯ ให้ทรงทราบเช่นเดียวกับพี่สาว จนเมื่ออายุได้ ๘-๙ ขวบแล้ว จึงได้นำเข้าเฝ้าถวายตัวสมเด็จวังบูรพาฯ

และต่อมาภายหลัง ท่านก็ค่อยสมใจว่าได้ลูกคนที่ ๕ เกิดมาเป็นผู้ชาย สมเด็จวังบูรพาฯ ทรงทราบ ก็ขอตัวเอาไปเลี้ยงอีก ทรงประทานชื่อว่า **"ศิลปศราวุธ"** แต่พอถึง ๓ ขวบ ก็ถึงแก่กรรมอีก

คนที่ ๖ เป็นชายอีก เกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕ คราวนี้พ่อแม่เลี้ยงเอง ตั้งชื่อว่า **"ประสิทธิ์"** เมื่อเกิดมาทำพิธีแก้เคล็ดด้วยการใช้กระบุงครอบ (จึงได้ชื่อเล่นว่า "กระบุง") และมีการรับขวัญด้วยการนำเครื่องดนตรีต่างๆ เช่นไม้ระนาด ไม้ฆ้อง ซอ ฉิ่ง มาวางรอบตัว เมื่อโตขึ้น ก็ได้ส่งเสริมให้ไปเรียนต่อด้านดนตรีสากลและการประพันธ์เพลงถึงประเทศญี่ปุ่น จบปริญญากลับมารับราชการที่กรมศิลปากร และออกมาตั้งคณะละครผกาวลีร่วมกับคุณหญิงชิ้นพี่สาวและคุณลัดดาภรรยา มีผลงานการประพันธ์เพลงไทยสากลและเพลงคลาสสิคมาก จนได้รับการยกย่องให้เป็นศิลปินแห่งชาติ ถึงแก่กรรมเมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๒

คนที่ ๗ สุดท้องของนางโชติ เป็นหญิง ชื่อว่า **"ชัชวาลย์ จันทร์เรือง"** แต่งงานกับกุมุท จันทร์เรืองและเป็นมารดาของ อ.ชนประคัลภ์ จันทร์เรือง ปัจจุบันถึงแก่กรรม

ต่อมาจางวางศรได้สมรสกับนางฟู เป็นน้องสาวแท้ๆ คนสุดท้องของนางโชติเอง ซึ่งแต่งงานกับจางวางศรโดยความเห็นชอบของพี่สาวและพระประมวญฯ ผู้พ่อตา

ทั้งสองพี่น้อง ต่างรักใคร่ปรองดองกันดีตลอดชีวิต แม้จนตายจากกันไป ช่วยกันเป็นแม่บ้าน ดูแลอาหารการกิน ค่าใช้จ่าย การรับงานดนตรีของบ้าน การดูแลลูกศิษย์ลูกหาจากต่างถิ่นใกล้ไกลที่มาพำนักอยู่ด้วยและร่วมกันเป็นกำลังใจให้กับจางวางศร สามีนักระนาดผู้กลายเป็น

ตำนานดนตรีคนสำคัญในแผ่นดินในกาลต่อมา

จางวางศรมีทายาทกับนางฟูทั้งสิ้น ๕ คน

คนโตเป็นหญิงชื่อ **"ภัลลิกา รุทระวนิช ศิลปบรรเลง"** สมรสกับ จ่าเร่งงานรัดรุด (เฉลิม รุทระวนิช) นางเร่งงานรัดรุด ปัจจุบันถึงแก่กรรม

คนที่ ๒ เป็นชาย ชื่อ **"ชาย"** ถึงแก่กรรมตั้งแต่ยังเด็ก

คนที่ ๓ เป็นชาย ชื่อ **"ขวัญชัย ศิลปบรรเลง"** หรือนายเถ่ เรียนดนตรีกับบิดา คลุกคลีกับแวดวงปี่พาทย์แต่ยังเยาว์ เติบโตขึ้นมาเป็นนักระนาดที่มีฝีมือคนหนึ่งของกรมศิลปากร ปัจจุบันถึงแก่กรรม

คนที่ ๔ เป็นชาย ชื่อสมชาย ปัจจุบันคือ **"น.อ. พิเศษ สมชาย ศิลปบรรเลง ร.น."** จบการศึกษาวิศวกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและรับราชการในกองทัพเรือ กรมอู่ทหารเรือ

คนที่ ๕ สุดท้อง เป็นชาย ชื่อ **สนั่น** ปัจจุบันคือ **"นายสนั่น ศิลปบรรเลง"** เรียนดนตรีและสนใจการเมือง เคยเป็นสส.พรรคประชากรไทย

ที่นอนหลังวงปี่พาทย์ละครปราโมทัย

เมื่อแรกเกิด เด็กหญิงบรรเลงต้องกินนมจากแม่นม เรียกกันว่า **"แม่รูณ"** มาจากเวียงจันท์ เพราะพี่สาวยังไม่ยอมหย่านม กินนมแทนน้องตั้งแต่มารดาคลอดและยังอยู่บนกระดานไฟ จึงถูกเลี้ยงดูจากพี่เลี้ยง แม่นม ญาติๆ และศิษย์นักดนตรีของจางวางศรมากกว่าที่จะได้มีโอกาสใกล้ชิดบิดามารดา ตั้งแต่แรกเกิดจนโตรู้ความ

ผู้ที่ช่วยดูแลเด็กหญิงบรรเลงเป็นพิเศษคือ**ปู่ชุ่ม** น้องของ**ย่าช้อย** ซึ่งเป็นเมียครูสิน ปู่ชุ่มมีศักดิ์เป็นน้าของจางวางศร ติดตามมาจากอัมพวามาอยู่บางกอกด้วย มีหน้าที่คุมวงดนตรีไปบรรเลงตามงานต่างๆ จึงเป็นผู้เลี้ยงดูแต่ยังเล็ก มือหนึ่งถือถุงไม้ระนาด อีกมืออุ้มหลานขี่คอไปกินนอนอยู่ในวงปี่พาทย์ของทางบ้านจางวางศรที่รับงานละครปราโมทัยตั้งแต่แรกเริ่ม

ละครแนวปราโมทัยนี้เป็นละครร้องที่ได้รับความนิยมมากในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อยมาจนถึงพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นละครร้องสมัยใหม่ที่**พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์** ทรงริเริ่มปรับปรุงขึ้นจากละครบังสาวันของมาเลเซียและมิวสิคเคิลอย่างตะวันตก โดยเน้นเนื้อเรื่อง ภาษาถ้อยคำท่ารำที่เข้าใจง่ายกว่าโขนละครหลวง ตัวละครร้องเป็นเพลงตลอดเรื่อง และใช้ดนตรีไทยบรรเลงประกอบ โดยมี**หม่อมหลวงต่วนศรี วรวรรณ** พระชายาเป็นผู้ช่วยในด้านบรรจุเพลง ละครร้องอย่างใหม่นี้นำออกแสดงเก็บเงินค่าดูที่โรงละครหลวงนฤมิตรหรือที่รู้จักกันว่าละครปรีดาลัย ได้รับความนิยมไปทั่ว จนเกิดการเอาอย่างกันอีกหลายคณะ เช่น **ละครปราโมทัย ปราโมทย์เมือง ประเทืองไทย วิไลกรุง ไฉวเวียง เสรีสำเริง บันเทิงไทย** และ**นาครบันเทิง** เป็นต้น

การเกิดละครร้องขึ้นมาใหม่หลายคณะนี้ ทำให้จางวางศรต้องรับภาระในการจัดหานักดนตรีไปร่วมบรรเลงเพลงประกอบละครด้วย เพราะมีลูกศิษย์ที่มีความสามารถหลายคน มีความรู้ทักษะเกี่ยวกับเพลงไทยสำเนียงใหม่ๆ มาก และอยู่ในอาณาบริเวณที่สามารถเดินทางไปทำเพลงปี่พาทย์ประกอบละครปราโมทัยตามโรงละครต่างๆ ที่ตั้งกระจายกันในเขตพระนครได้ง่าย

เด็กหญิงบรรเลงได้ติดตามคุณพ่อหรือบรรดานักดนตรีจากวังบูรพาฯ และลูกศิษย์ของท่านไปดูละครปราโมทัยร่วมกับเด็กหญิงชิ้นพี่สาวเป็นประจำ ทางโรงละครจัดที่นั่งบ็อกซ์พิเศษให้คุณพ่อโดยเฉพาะ และที่นอนประจำของเด็กหญิงบรรเลงสมัยเด็กๆ คือ บริเวณหลังปี่พาทย์ที่ทำเพลงประกอบละครปราโมทัยนี่เอง ปู่ชุ่มต้องอุ้มกลับบ้าน เวลาผ่านไปๆ ทำให้เด็กน้อยคุ้นเคยกับเสียงดนตรีไทย จดจำเพลงเพลงไทยที่นำมาใช้ในละครอย่างมากมายโดยมิรู้ตัว และบางบทเพลงที่ได้ยินจากละครปราโมทัยนั้น ได้กลายมาเป็นวัตถุดิบที่มาใช้ในการประพันธ์เพลงของเธอในอีกหลายสิบปีต่อมา เช่น **ลาวสวยรวย เถา ภูลาว เถา** เป็นต้น

เด็กซนบนเส้นทางดนตรี

เมื่อเล็กๆ เด็กหญิงบรรเลงแข็งแรงและซนมาก ละแวกบ้านหน้าวังส่วนใหญ่เป็นคนจีน มีโรงทำจันอับ ทองหยิบ ฝอยทอง เป็นร้านค้า เด็กหญิงบรรเลง มีสิทธิ์หยิบกินฟรีๆ ได้ตลอด ไม่มีใครเก็บเงิน เป็นนักเลงโต ตี

บุตรหลานถ่ายภาพร่วมกันที่บ้านบาตร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๔
ในวาระหลวงประดิษฐไพเราะฯ อายุ ครบ ๗๐ ปี และครบรอบแต่งงาน ๕๐ ปี กับนางโชติ

หลังจากพิธีไหว้ครูดนตรีไทย ที่บ้านบาตร พ.ศ. ๒๔๙๖

หลวงประดิษฐไพเราะฯ (ศร ศิลปบรรเลง) กับนางโชติ บิดาและมารดาของนางมหาเทพกษัตรสมุห

กงล้อขอบกระดัง โสร่งพาดบ่า ตีลั่นทุ่งวังบูรพาฯ ทั่วไปหมด ใครๆ ก็รู้จัก สะพายโสร่งวิ่งตีลูกล้อขอบกระดังกับเพื่อนเล่น ที่เป็นเด็กลูกเจ๊กข้างบ้าน เคยชวนกันเล่นคลุมผ้าขาวจุดธูปทำเป็นผีหลอก "ซิ้ม" ที่ทอผ้าอยู่ใกล้ๆ บ้าน ถูก "ซิ้ม" มาฟ้องบิดา และถูกลงโทษด้วยการจับมัดเท้าติดกันกับพี่สาว คือเด็กหญิงชิ้น นอนเรียงกันอยู่ในห้อง

เมื่อโตขึ้น ทั้ง ๒ คน เริ่มเรียนดนตรีกับจางวางศร ผู้บิดา ใช้เครื่องดนตรีที่มารดา ซึ่งมีความสามารถในการช่างทำให้เล่น คือ ซอด้วง ทำจากกระป๋องนม สำหรับเด็กหญิงชิ้น และจะเข้ตัวเล็กๆ ทำจากไม้ สำหรับเด็กหญิงบรรเลง ท่านเล่าว่าจะเข้ของท่าน รูปร่างเป็น "จิ้งจก" มากกว่า "จะเข้" (คงหมายถึงขนาดเล็กกว่าจะเข้ขนาดธรรมดามาก) มารดาของท่าน ก็เล่นดนตรี (ของเล่น) เหล่านั้นกับลูกๆ ด้วย แต่ต่อมาพอลูกๆ เล่นดนตรีได้แล้วก็เลิกเล่น ได้แต่ซ่อมเครื่องดนตรี

สิ่งที่สั่งสมจากการติดตามปู่ชุ่มไปโรงละครปราโมทัยตลอดนั้น นอกจากจะจดจำเพลงต่างๆ ไว้ในสมองได้อย่างดีแล้ว ความมักคุ้นในเสียงดนตรี เห็นท่าทางการบรรเลงของนักดนตรีรุ่นผู้ใหญ่จนติดตา ทำให้การเรียนดนตรีของเด็กหญิงบรรเลงและพี่สาวก้าวหน้าไปอย่างรวดเร็ว สามารถเล่นเครื่องดนตรีของจริงต่อมาจนคล่องแคล่ว ปู่ชุ่มนั้นก็เมตตาช่วยสอนสั่งให้หลานได้เรียนรู้ทั้งเพลงในกระบวนปี่พาทย์และเครื่องสาย ตั้งแต่เพลงพื้นฐานมาจนถึงเพลงแสดงฝีมือ ซึ่งก็ได้ผลดีเกินคาด

ระหว่างนั้น จางวางศรได้ถวายการรับใช้**สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์** ซึ่งดำรงตำแหน่งเป็นอุปราชมณฑลปักษ์ใต้ ณ เมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นเมืองเอกและเป็นที่ประทับของพระองค์ มีหน้าที่ที่จะต้องเตรียมการรับเสด็จ**พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว** เสด็จประพาสเลียบมณฑลปักษ์ใต้ กรมหลวงลพบุรีฯ จึงได้กราบทูลต่อสมเด็จวังบูรพาฯ ขอพระราชทานวงดนตรีจากกรุงเทพมหานครลงมาเป็นการเฉพาะ โปรดให้เป็นจางวางศรผู้ควบคุมวงและเตรียมเพลง *"เขมรเลียบพระนคร"* ไว้รับเสด็จฯ ทำนองเพลงที่เรียบเรียงขึ้นมาใหม่นี้ ใช้เทคนิคการประพันธ์ที่แปลกหูออกไปจากที่เคยมีมาในอดีต โดยเฉพาะการใช้เสียงโน้ตยาวๆ ผูกประโยคเพลงแทนที่จะเป็นโน้ตสั้นๆ เรียงไล่กันไปเป็นกลอนสัมผัสอย่างในกลการบรรเลงปี่พาทย์ดั้งเดิม คิดหาวิธีการแบ่งรัวน้ำหนักข้อมือซ้ายขวาลงไปบนผืนระนาด ที่เรียกเป็นเทคนิคดนตรีว่า *"กรอ"* ให้เสียงที่นุ่มนวลชวนฟัง หวาน สง่าผ่าเผย นับเป็นปฐมบทแห่งเพลงไทยที่เรียกว่า *"เพลงกรอ"* อย่างเต็มรูปแบบ

จางวางศรกลับมากรุงเทพฯ ได้เห็นบุตรสาวทั้งสองก้าวหน้าในฝีมือความรู้ทางดนตรี ก็สร้างความแปลกใจให้กับบิดาเป็นที่ยิ่ง

พ.ศ. ๒๔๕๘ เมื่ออายุได้ ๗ ปี เด็กหญิงบรรเลงก็เข้าเรียนหนังสือชั้นประถมศึกษาปีที่ ๑ ที่โรงเรียนศรีจิตรสง่า จนถึงพ.ศ. ๒๔๖๒ จึงย้ายไปเรียนต่อชั้นมัธยม ๑ ที่โรงเรียนราชินี

ฉายแววในงาน "สี่มะเส็ง" ประชันปี่พาทย์ที่วังบางขุนพรหม

จนถึงอายุได้ ๑๔ ปี ระหว่างที่กำลังเรียนชั้นมัธยม ๔ ร.ร.ราชินีอยู่นั้น มีเหตุการณ์สำคัญที่ทำให้ชีวิตพลิกผันจากการเป็น "ลูกชัง" มาสู่ "ลูกรัก" ของบิดา และเป็นความประทับใจทางดนตรีที่เธอไปไม่เคยลืมเลือน แม้เวลาจะผ่านไปเนิ่นนานเพียงไร

ในปี ๒๔๖๖ นั้นมีงาน **"สี่มะเส็ง"** ซึ่งเป็นงานทำบุญฉลองพระชนมายุครบ ๔ รอบ ของ**จอมพลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต** หรือ **ทูนกระหม่อมบริพัตรฯ** และพระโอรสธิดาองค์อื่นๆ ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ที่ประสูติในปีจักรราศีเดียวกัน คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพิสมัยพิมลสัตย์ และพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศศิพงษ์ประไพ ดังนั้น ทูนกระหม่อมบริพัตรฯ ทรงพระดำริให้มีการประชันปี่พาทย์ขึ้น ณ วังบางขุนพรหม ซึ่งใช้เป็นสถานที่จัดงานสี่มะเส็งนี้

มีวงปี่พาทย์เข้าร่วมประชัน ๓ วง ซึ่งถือว่าเป็นการประชันครั้งประวัติศาสตร์ในวงการดนตรีไทย เพราะมีวงปี่พาทย์ชั้นนำเข้ามาร่วมแสดงฝีมือด้วยกันถึงสามวง ได้แก่

วงวังบางขุนพรหม ของพระองค์เอง มี**ครูจางวางทั่ว พาทยโกศล** สหชาติของจางวางศร เป็นครูผู้ฝึกซ้อม

และปรับวง

วงวังบูรพาภิรมย์ มี **จางวางศร ศิลปบรรเลง** เป็นผู้ฝึกซ้อมและปรับวง

วงของเจ้าพระยาธรรมาธิกรณาธิบดี (ม.ร.ว.ปุ้ม มาลากุล) เสนาบดีกระทรวงวัง มี**พระยาเสนาะดุริยางค์ (แช่ม สุนทรวาทิน)** เป็นครูผู้ฝึกซ้อมและปรับวง

กำหนดงานตรงกับวันเสาร์ที่ ๑๙ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๖ เริ่มตั้งแต่หัวค่ำไปจนฟ้าสาง คณะกรรมการประกอบไปด้วยพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นอนุพงษ์จักรพรรดิ์ นายกกรรมการฝ่ายนักฟัง, หม่อมเจ้าจิตรโภคทวี เกษมศรี, มหาเสวกโท พระยาศรีธรรมาโศกราช (ปิ๋ว บุนนาค), มหาอำมาตย์ตรี พระยาศรีสังกร, พระสินธุชลสงคราม (เผื่อน), อำมาตย์ตรี หลวงพรหมปรีชา (กลิ่น จันทร์เรือง) ส่วนกรรมการฝ่ายอาชีพมี ทุ้มแพร หลวงประณีตวรศัพท์ (เขียน วรวาทิน), ครูแฉ่ง คงศรีวิลัย, นายลวด นิลวงศ์, นายเพิ่ม บาปุยวาทย์ และนายกล้ำ ณ บางช้าง

ในการประชันครั้งนั้น จางวางศรได้ทำการฝึกซ้อมลูกศิษย์เป็นอย่างดี นักดนตรีแต่ละคนที่ร่วมอยู่ในวงเป็นผู้ที่มีพื้นฐานทางดนตรีมาอย่างดี คนระนาดนั้นคือ **นายลาภ ณ บรรเลงนั้น** เป็นบุตรของครูคืบ ณ บรรเลง จัดว่ามีฝีมือทางระนาดดีคนหนึ่ง โด่งดังมาจากวิกลิเกเมรุปูน มีฝีมือไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าคู่ประชันคือ**นายทรัพย์ เซ็นพานิช** ของวงวังบางขุนพรหมและ**นายเพิ่ม พินโย** ของวงเจ้าพระยาธรรมาธิกรณาธิบดีเลย โดยเฉพาะนายทรัพย์นั้นเป็นนักระนาดที่ครูจางวางทั่ว พาทยโกศล ปั้นมากับมือ มีชื่อเสียงมากในด้านการตีระนาดว่าเป็นคนฉลาด หัวไว ได้เพลงเสภามาก มีแนวกลอนดีและรู้วิธีรับ-ส่วม-ส่งร้องได้จนเป็นที่กล่าวขวัญในบรรดานักระนาดทั่วไป ภายหลังได้สมรสกับ**นางเทียม กรานต์เลิศ** นักร้องประจำวง ส่วนนายเพิ่ม คนระนาดของวงพระยาธรรมาฯ ก็เป็นบุตรของ**ครูฐ** สำนักระนาดบ้านขมิ้น ผู้รักษามรดก "ปี่ท่านพระ" ของ**พระประดิษฐไพเราะ (ครูมีแขก)** เอาไว้ ซึ่งภายหลังตกทอดมาเป็นกรรมสิทธิ์ของบ้านครูจางวางทั่ว พาทยโกศล โดยที่นายเพิ่มเอาปี่เลานี้มาแลกกับวงปี่พาทย์เครื่องคู่ของจางวางทั่ว ๑ วง

สำหรับนักร้องประจำวงนั้นทีแรก จางวางศรหมายใจจะให้ **ทองดี ศุณะมาลัย** เป็นคนร้อง นางทองดีนี้เป็นลูกศิษย์ดั้งเดิมของครูสิน สินธุนาคร วงวังบ้านหม้อ และได้เข้ามาช่วยขับร้องประจำให้กับวงวังบูรพาภิรมย์ วังลดาวัลย์ เป็นคนที่มีเสียงไพเราะมากคนหนึ่ง แต่เนื่องด้วยโชคไม่ดีที่เกิดป่วยกระทันหันด้วยมีฝีขึ้นที่ท้องน้อยใกล้วันประชันเข้าไปทุกที ไม่รู้จะหาใครมาเป็นนักร้องของวง "วังบูรพาฯ" และเพราะมีกติกาบังคับไว้ด้วยว่า นักร้องจะต้องเป็นคนมีเกียรติ มีบรรดาศักดิ์ ไม่มีพันธะครอบครัว ซึ่งก็หาได้ยากเต็มทน

ในที่สุดท่านจางวางศรก็ได้เลือกให้**เด็กหญิงบรรเลง**บุตรสาวมาเป็นคนขับร้องประจำวงเพื่อการประชันในครั้งนั้น โดยมีเวลาในการเตรียมตัวไม่มากนัก แต่ด้วยความคุ้นเคยกับเสียงดนตรีปี่พาทย์มาตั้งแต่อ้อนแต่ออก ได้ติดตามวงปี่พาทย์ของคุณพ่อไปทำเพลงละครปราโมทัยอยู่เสมอๆ จึงสามารถต่อเพลงได้อย่างรวดเร็วและแม่นยำ แม้ว่าจะไม่ใช่ลูกรักเท่าไรนัก แต่ก็ไม่ได้ทำให้ท่านผิดหวัง เป็นการพิสูจน์ถึงสายเลือดนักดนตรีว่าเข้มข้นเพียงใด จางวางศรได้พาลูกสาวไปกราบขอเป็นศิษย์ท่านครู**พระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์)** ครูของตนและขอให้ท่านปรับทางร้องเพลงแขกมอญให้ด้วย

บรรดาศิษย์จางวางศรคนอื่นๆ ที่ร่วมอยู่ในวงครั้งนั้น นอกจาก**นายลาภ ณ บรรเลง** นักระนาดเอกแล้ว ยังมี**นายถ้วม สาดวง** ปี่ใน, **นายสงัด ยมะคุปต์** ระนาดทุ้ม, **นายปลีก หลิตเสน** ฆ้องวงใหญ่, **นายทองต่อ กลีบชื่น** ฆ้องวงเล็ก, **นายศิริ คชมุทิ** กลองสองหน้า, **นายเสริม เผื่อนใจอิ่ม** ฉิ่ง และ **นายสำราญ เริงกฤษ** ฉาบ

เพลงที่ใช้ในการประชันงานสี่มะเส็ง เป็นเพลงในตระกูลปี่พาทย์เสภา ซึ่งเป็นเพลงแสดงฝีไม้ลายมือของนักดนตรีทุกคนในวงและภูมิปัญญาของครูผู้ควบคุมวงที่จะสรรหาแนวทางการปรับปรุงเทคนิคการบรรเลงให้มีรสชาติประทับใจผู้ฟัง กติกาการประชันแบ่งออกเป็น ๗ รอบ มีลำดับดังนี้

รอบที่ ๑	โหมโรงต่างเพลง
รอบที่ ๒	พม่าห้าท่อน
รอบที่ ๓	จระเข้หางยาว, สี่บท, บุหลัน
รอบที่ ๔	เดี่ยวแขกมอญ

รอบที่ ๕ ทยอยนอก
รอบที่ ๖ เดี่ยวกราวใน
รอบส่ง เต่ากินผักบุ้ง, นกขมิ้น, พระอาทิตย์ชิงดวง

ผลการตัดสินการประชันวงตลอดคืนที่วังบางขุนพรหมในครั้งนั้น คะแนนของวงวังบางขุนพรหมได้เป็นที่ ๑ วงพระยาธรรมาฯ ได้เป็นที่ ๒ และวงวังบูรพาภิรมย์ได้เป็นที่ ๓ ด.ญ.บรรเลงผู้ขับร้องของวงวังบูรพาฯ ตอนแรกได้รับการตัดสินให้ได้รับ**รางวัลที่ ๑** แต่ทูลกระหม่อมบริพัตรทรงเพิ่มกติกาให้ขับร้องเพลงนอกรายการประกวดอีก ๑ เพลง คือ เพลงหกบท เด็กหญิงบรรเลงจำบทร้องไม่ได้ จึงถูกปรับให้เป็นรางวัลที่สอง (เอก) ได้รับเงินรางวัล ๘๐ บาท เท่ากันกับนางเทียม (กรานต์เลิศ) เซ็นพานิช ผู้ขับร้องของวงวังบางขุนพรหม ซึ่งได้รางวัลที่ ๑ (ตรี)

เรียนรู้ดนตรีกับบิดา ครูไพฑูรย์ ครูแปลก

อย่างไรก็ตาม สิ่งที่ได้มากกว่ารางวัลจากการประชันวงครั้งนี้ คือการเริ่มต้นเข้าสู่การเรียนรู้ดนตรีอย่างจริงจังของเด็กหญิงบรรเลง ในฐานะนักร้องเต็มตัว ผู้สืบความเป็น ***"ศิลปบรรเลง"*** เอาไว้อย่างเต็มเปี่ยมตลอดมา

จางวางศรได้ลบเลือนความรู้สึก "ลูกชัง" ออกไปเสียสิ้น และหันมาถ่ายทอดความรู้ดนตรีทั้งขับร้อง ปี่พาทย์และเครื่องสายให้ลูกสาวคนนี้อย่างจริงจัง ในปี พ.ศ. ๒๔๖๖ นี้เอง จากฐานความรู้ที่มีพร้อมอยู่แล้ว ก็ทำให้ความสามารถดนตรีเร่งรุดขึ้นไปอีก และยิ่งไปกว่านั้น ท่านได้เชื้อเชิญ**คุณครูไพฑูรย์ ณ มหาชัย** ภรรยาพระยาบำเรอฯ ซึ่งเป็นคนจะเข้และคนร้องศิษย์**จ่าผ่น ผยองยิ่ง (จ่าโคม)** มาช่วยสอนวิชาจะเข้และขับร้องให้อีกด้วย ซึ่งก็ได้เพลงสำคัญติดตัวเด็กหญิงบรรเลงมาตั้งแต่บัดนั้นคือ เพลงร้องทยอยเดี่ยวทางเก่า เพลงเดี่ยวจะเข้กราวใน และได้เรียนเครื่องสายเพิ่มเติมกับ**พระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์)** ซึ่งเป็นครูของจางวางศรอีกทีหนึ่ง

นอกจากนี้ ในปีถัดๆ มาที่เป็นนางสาวบรรเลง ยังเรียนโรงเรียนราชินีอยู่ ก็ได้เรียนขิมเพิ่มเติมจากบิดาด้วย โดยมีมูลเหตุคือความสนใจส่วนตัวว่าขิมเป็นเครื่องดนตรีที่เริ่มจะแพร่หลายในสังคมไทยปลายยุคพระบาทสมเด็จ

หลวงประดิษฐไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง)

พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีผู้นำขิมไปบรรเลงในวงการดนตรีไทยหลายคน เกิดประทับใจลีลาการตีขิมแบบลูกกระโดดของ**ครูพุฒิ นันทพล** และ**ครูวิเวก จุฬมกร** นักตีขิมที่มีชื่อเสียงในยุคนั้น ก็พยายามที่จะไปเรียนรู้วิชาตามเพื่อนไปนั่งดูครูวิเวกต่อเพลงโดยไม่บอกให้ท่านทราบว่าตัวเองคือใครและเมื่อครั้นครูวิเวกรู้ความจริงก็ไม่กล้าต่อเพลงให้ แต่ครูวิเวกกลับขอร้องให้พาไปหาคุณพ่อขอฝากตัวเป็นศิษย์ ผลคือความรู้ทางขิมก็เกิดขึ้นมาในสำนักบ้านหน้าวังบูรพาฯ นั่นเอง โดยบิดาได้ทำทางเดี่ยวขิมขึ้นมาโดยตรงสำหรับนางสาวบรรเลงได้ฝึกฝนหลายเพลงด้วยกัน อาทิ ลาวแพน พญาโศก สารถี แขกมอญ เชิดนอก กราวใน ทยอยเดี่ยว ซึ่งเป็นทางขิมแบบเรียบร้อยต่างไปจากลีลาที่ครูวิเวกตี แต่ก็นับว่าเป็นจุดสำคัญที่ส่งผลให้เกิดการวางรากฐานระเบียบมือและหนทางในพัฒนาการของการตีขิมที่กลายมาเป็นแนวทางต่อเนื่องมาจนถึงชั้นลูกหลานและลูกศิษย์ของมูลนิธิหลวงประดิษฐไพเราะฯ ในช่วงเวลาต่อๆ ไป

ครูบรรเลงร่วมแสดงละคร

จางวางศร ได้รับพระมหากรุณาธิคุณในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ พระราชทานบรรดาศักดิ์ เป็น **"หลวงประดิษฐไพเราะฯ"** เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘ อายุได้ ๔๔ ปี

ราชทินนาม **"ประดิษฐไพเราะ"** นี้ถือว่าเป็นเกียรติยศอย่างสูงของชีวิตนักดนตรีไทยด้วยกัน เพราะผู้ที่ได้รับการยกย่องให้เป็น "ประดิษฐไพเราะ" ในยุครัตนโกสินทร์มีเพียง ๓ ท่านด้วยกัน คนแรกนั้นคือ **พระประดิษฐไพเราะ** หรือ **ครูมีแขก** ซึ่งเป็นแบบฉบับดุริยกวีผู้ยิ่งใหญ่แห่งกรุงรัตนโกสินทร์และเป็นครูของ**นายสิน**บิดาจางวางศรเอง และอีกท่านหนึ่งคือ **พระประดิษฐไพเราะ** นามเดิมว่า **ตาด ตาตะนันท์** ครูปี่พาทย์วังบ้านหม้อผู้มีส่วนร่วมในการนิพนธ์เพลงของ**สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์** และช่วยปรับปรุงทางเพลงและทางขับร้องสำหรับดนตรีปี่พาทย์ประกอบละครดึกดำบรรพ์อย่างมากมาย มาจนถึงตัวจางวางศร ศิลปบรรเลง การที่ได้รับพระราชทานนามตำแหน่ง "ประดิษฐไพเราะ" เป็นเครื่องหมายยืนยันถึงความเป็นดุริยกวีที่สามารถคิดประดิษฐ์เพลงดนตรีให้ไพเราะ เป็นที่ประทับใจผู้ฟัง และเป็นเครื่องแสดงภูมิปัญญาแก่ศิลปินดนตรีไทยโดยทั่วไป ดังจะได้เห็นจากผลงานดุริยนิพนธ์ของท่านที่เกิดขึ้นทั้งก่อนหน้าและภายหลังตำแหน่งพระราชทานนี้ว่ามีความไพเราะล้ำเลิศเพียงใด และถือเป็น**ดุริยกวี**ที่ผลิตผลงานเพลงออกมาอย่างแพร่หลายที่สุด มากที่สุด และเป็นที่นิยมกว้างขวางที่สุดในบรรดาดุริยกวีรุ่นเดียวกัน หรือแม้กระทั่งรุ่นต่อๆ มาในภายหลังก็ยังไม่มีใครเทียบเท่า

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงโปรดปรานหลวงประดิษฐไพเราะฯ มาก หน้าที่สำคัญที่เพิ่มขึ้นจากครูดนตรีประจำวังบูรพาภิรมย์ก็คือการเข้าไปถวายเพลง

ดนตรีในพระบรมมหาราชวังร่วมกับวงปี่พาทย์หลวงของกรมมหรสพ ซึ่งท่านก็ทำหน้าที่สนองพระคุณอย่างสุดความสามารถก่อนถึงระยะการผลัดแผ่นดิน

เริ่มต้นชีวิตครูที่ราชินี กำเนิดโน้ต ๙ ตัว

ราว พ.ศ. ๒๔๖๘-๙ หลวงประดิษฐไพเราะฯ ได้รับมอบให้ทำหน้าที่เป็นครูดนตรีที่โรงเรียนราชินีจาก **ม.จ.หญิง พิจิตรจิราภา เทวกุล** อาจารย์ใหญ่โรงเรียนราชินี ที่บุตรสาวทั้งสองกำลังศึกษาอยู่ ซึ่งการสอนดนตรีไทยในระบบสถานศึกษาเช่นนี้เป็นสิ่งใหม่ที่แตกต่างไปจากการต่อเพลงให้กับลูกศิษย์ปี่พาทย์ในบ้านอย่างที่เคยทำมา นักเรียนราชินีที่มาเรียนดนตรีนั้นไม่มีพื้นฐานมาก่อน ระยะเวลาในการเรียนมีจำกัด หลวงประดิษฐไพเราะฯ ต้องสอนนักเรียนทั้งห้องเรียนให้พัฒนาทักษะดนตรีไปพร้อมๆ กัน

ผลคือได้มีการทดลองใช้โน้ตเลข ๙ ตัวขึ้นเป็นคู่มือช่วยให้ผู้เรียนได้เข้าใจดนตรีไทยง่ายขึ้น ย่นระยะเวลาในการฝึกสอนและช่วยการจำ รวมทั้งมีประโยชน์ในการนำไปวิเคราะห์และสร้างสรรค์เพลงใหม่ได้โดยไม่ต้องไปนั่งอยู่หน้าเครื่องดนตรีดังเก่าก่อน

ซึ่งในระยะนี้เองที่นางสาวบรรเลงมีส่วนช่วยบิดาและพี่สาวในการเอื้อความรู้ความสามารถสอนดนตรีให้แก่นักเรียนในโรงเรียนราชินีด้วยเช่นกัน โดยเฉพาะบิดาซึ่งติดภารกิจทางดนตรีอยู่บ่อยๆ ไม่ว่างที่จะมาสอนได้อย่างเต็มที่และพี่สาวซึ่งสุขภาพไม่อำนวย

นับว่าชีวิตและหน้าที่แห่งความเป็น **"ครูบรรเลง"** ได้เริ่มต้นขึ้นในสถานศึกษาแห่งนี้ตั้งแต่ตัวเองยังเป็นนักเรียนอยู่ชั้นมัธยมปีที่ ๕-๖-๗ นอกจากนี้ยังได้ใช้ความสามารถทางภาษาอังกฤษโดยถูกเลือกไปทำหน้าที่ "ล่าม" ให้แก่พวกชาวที่ซึ่งต้อนรับพระราชอาคันตุกะที่มาพักอยู่ในพระบรมมหาราชวังในช่วงเดียวกันนี้ด้วย

ย้ายมาเป็นครูเบญจมราชาลัย เล่นละครนางสาวสง่า

นับแต่ปี ๒๔๗๐ เป็นต้นมา **ม.จ.หญิง จันทรนิภา เทวกุล** พระอาจารย์ใหญ่โรงเรียนเบญจมราชาลัยซึ่งเป็นโรงเรียนสตรีที่มีชื่อเสียงในการสอนวิชาสามัญและฝึกวิชาครู

ครูบรรเลง (คนที่ ๖ จากขวา แถวหลังสุด) และเพื่อนครูโรงเรียนสวนสุนันทาวิทยาลัย พ.ศ. ๒๔๙๑

ทำหน้าที่ "ครู"

ในขณะนั้น ได้ทรงเลือกนางสาวบรรเลงมาทำหน้าที่ครูสอนขับร้องเพลงไทยให้แก่นักเรียนตั้งแต่ระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ ๑ ถึงมัธยม ๖ นักเรียนที่นี่ได้รับการคัดเลือกมาจากนักเรียนสตรีที่มีผลการเรียนดีในจังหวัดต่างๆ เพื่อมาศึกษาวิชาการก่อนที่จะกลับไปเป็นครูสอนในจังหวัดที่ส่งมาให้เรียน การเข้ามาเป็นครูเมื่ออายุยังน้อยนั้น ทำให้ครูบรรเลงเป็นขวัญใจของศิษย์ที่มีวัยใกล้เคียงกันเป็นอย่างดี ประกอบกับความรู้ทางดนตรีที่ได้รับอย่างเต็มเปี่ยมจากทางครอบครัวและความเชี่ยวชาญในการสอน มีผลงานการทำดนตรีประกวดในงานกาชาดได้รับรางวัลที่ ๑ ทุกปี มีการริเริ่มใช้ดนตรีไทยประกอบกายบริหาร มีการจัดงานแสดงละครพูดหน้าวังบูรพาฯ โดยใช้ศิษย์เบญจมราชาลัยมาแสดง และความสามารถอื่นๆ ที่ท่านมีอยู่มาช่วยสร้างผลงานและชื่อเสียงให้แก่นักเรียนของโรงเรียนนี้ ส่งผลให้ **"ครูวัยรุ่น"** คนนี้เป็นผู้ที่ศิษย์ทั้งหลายเคารพรักและนับถือ ศิษย์หลายคนจากโรงเรียนเบญจมราชาลัยยังคงผูกพันไปมาหาสู่กับท่านตลอดชีวิตไม่ว่าเวลาจะผ่านเลยไปนานสักเพียงใด

ในช่วงเวลาเดียวกันนั้นเอง ครูบรรเลงได้ถูกเชิญให้แสดงละครการกุศลที่สามัคยาจารย์ในเรื่อง **"นางสาวสง่า รูปวิไล"** บทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๖ ท่านเล่าว่า ได้แสดงเป็นนางเอกละครรูปงามที่พระเอกมาหลงรัก แต่พ่อของพระเอกมาจ้างไม่ให้แต่งงานกับลูกชาย นางสาวสง่า รูปวิไล ก็รับคำและแสดงละครให้พระเอกผิดหวังกลับไป แต่เมื่อพ่อพระเอกมอบเช็คค่าจ้างให้ นางสาวสง่า รูปวิไล ก็ฉีกเช็คใบนั้นโปรยให้ดูต่อหน้า เพื่อแสดงให้รู้ว่า มิได้ทำเพราะเงิน และละครจบลงตรงนั้น

เข้าร่วมวงมโหรีหลวง

ในช่วงเวลาเริ่มต้นที่สอนเบญจมราชาลัยอยู่นั้น ท่านก็ได้ถวายตัวเป็นข้าหลวงฯ ใน**พระนางเจ้ารำไพพรรณี** พระราชินีในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเสนาบดีกรมวังเป็นผู้จัดการคือ **เจ้าพระยาวรพงศ์พิพัฒน์ (ม.ร.ว. เย็น อิศรเสนา)** ขอให้ครูดนตรีไทยที่มีชื่อเสียงในยุคนั้นรวบรวมนักดนตรีไทยที่มีความสามารถเข้าเป็นมโหรีหลวงคือ **ครูพระยาเสนาะดุริยางค์ (แช่ม สุนทรวาทิน)** และ **ครูหลวงประดิษฐไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง)** จึงได้มีการรวบรวมบุตรหลานที่เป็นนักดนตรีฝ่ายหญิงเข้าถวายตัวเป็นมโหรีหลวงหญิงตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๖๙ จนได้ครบเป็นวงมโหรีซึ่งถือว่าเป็นรุ่นใหญ่

ระนาดเอก	ชิ้น ศิลปบรรเลง
ระนาดทุ้ม	บรรเลง ศิลปบรรเลง
ฆ้องวงใหญ่	ทองดี (ไม่ทราบนามสกุล)
ฆ้องวงเล็ก	ทองสุก (กลีบชื่น) บูรณพิมพ์
ระนาดเอกเหล็ก	สมใจ วรมิศร์ (ศิษย์ครูบรรเลง จากโรงเรียนเบญจมราชาลัย)
ระนาดทุ้มเหล็ก	ไม่ทราบชื่อ
ซอด้วง	แถม (ไม่ทราบนามสกุล)
ซอด้วง	ละมุน คงศรีวิไล
ซออู้	วงศ์ อักษรานุเคราะห์ (ศิษย์ครูบรรเลง จากโรงเรียนเบญจมราชาลัย)
ซออู้	ศรีครอบ (ไม่ทราบนามสกุล)
จะเข้	ภัลลิกา ศิลปบรรเลง
ขลุ่ย	เลื่อน (สุนทรวาทิน) ผลาสินธุ์
โทน รำมะนา	บรรจง (ศรีนาฏ) เสริมศิริ
ฉิ่ง	ไม่ทราบชื่อ
นักร้อง	ท้วม ประสิทธิกุล

หน้าที่หลักของมโหรีหลวง คือการบรรเลงดนตรีถวายแด่พระเจ้าอยู่หัวและพระราชินี รัชกาลที่ ๗ เพลงที่บรรเลงในพระราชพิธีต่างๆ เพลงตับ เพลงเกร็ดทั่วไป จะบรรเลงทุกประเภท ส่วนใหญ่จะบรรเลงเพลงที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ได้แก่**เพลงโหมโรงคลื่นกระทบฝั่ง เพลงราตรีประดับดาว เถา เพลงเขมรลออองค์ เถา** เป็นต้น

งานรับผิดชอบของวงมโหรีหลวง เช่น บรรเลงถวายในระหว่างเสวย ณ พระที่นั่งในพระราชวังสวนอัมพร มีเต็นท์ให้นักดนตรีบรรเลงอยู่บริเวณหน้าพระที่นั่ง มักบรรเลงในวันจันทร์ วันพุธ วันศุกร์ บรรเลงในช่วงเวลาประมาณ ๒๑.๐๐ น. จะผลัดกันบรรเลงกับวงมโหรีหลวงชายสลับกันแล้วแต่โอกาส บรรเลงในงานพระราชพิธีต่างๆ ในพระบรมมหาราชวัง เช่นงานวันเฉลิมพระชนมพรรษา

ของพระเจ้าอยู่หัวและพระราชินี วันสำคัญทางศาสนา เช่น งานวันวิสาขบูชา มาฆบูชา อาสาฬหบูชา เป็นต้น งานที่เกี่ยวข้องกับพิธีทางศาสนา รับพระส่งพระ จะจัดแบ่งเป็นฝ่ายนอกฝ่ายใน ฝ่ายนอกจะเป็นวงปี่พาทย์หลวงผู้ชายบรรเลง ฝ่ายในจะเป็นหน้าที่ของมโหรีหลวงหญิงเป็นผู้บรรเลงตรงบริเวณเก๋งจีนซึ่งอยู่ในเขตพระราชฐานส่วนในที่ห้ามไม่ให้ผู้ชายเข้า มีสัญญาณที่นัดแนะระหว่างวงของฝ่ายชายกับฝ่ายหญิงคือการกดออดหรือกริ่ง ทั้งสองวงจะบรรเลงพร้อมกันและหยุดพร้อมกัน

บรรเลงในพิธีสรงน้ำพระเจ้าอยู่หัวฯ ในเขตพระราชฐานชั้นใน วงมโหรีหลวงหญิงจะต้องบรรเลงเพลงเรื่องลงสรงซึ่งใช้เวลาบรรเลงยาวนานมากจนกว่าจะเสร็จ

การบรรเลงวงปี่พาทย์ไม้แข็งของมโหรีหลวงหญิงมีเพียงครั้งเดียวในงานรับพระส่งพระในงานพระราชพิธี (ไม่ทราบว่าเป็นงานใด) ครูเลื่อน (สุนทรวาทิน) ผลาสินธุ์ เป็นผู้เป่าปี่ใช้เพลงช้าเรื่องเต่ากินผักบุ้งและเพลงกราวรำ ส่วนใหญ่จะบรรเลงเป็นวงมโหรีกับวงปี่พาทย์ไม้นวม

บรรเลงงานทั่วไปให้ข้าราชการและประชาชนดูเป็นครั้งคราว เช่น กระโจมหน้าพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ในงานวันเฉลิมพระชนมพรรษา กระโจมงานพระบรมรูปทรงม้ารัชกาลที่ ๕ ณ โรงละครที่อยู่ในสวนรื่นฤดี (สนามเสือป่า ด้านตรงข้ามกับสวนอัมพรฯ)

บรรเลงในงานพระราชพิธีทรงเครื่องใหญ่ (ตัดผม) ของพระเจ้าอยู่หัวฯ มักจะเป็นนักดนตรีที่เป็นรุ่นใหญ่หรือรุ่นครูเช่น **หลวงเสียงเสนาะกรรณ** (พัน มุกตวาภัย) **หลวงบำรุงจิตรเจริญ** (ธูป สาตนวิลัย) หรือ**พระเพลงไพเราะ** (โสม สุวาทิต) เป็นผู้บรรเลง

บรรเลงงานสมโภชช้างเผือกพระยามหาเศวตคชเดชดิลก จะใช้วงขับไม้ ผู้ที่ทำหน้าที่ในการบรรเลงขับกล่อม คือ **หลวงไพเราะเสียงซอ (อุ่น ดูริยชีวิน)**

ต่อมาท่านผู้ใหญ่ที่ดูแลควบคุมเกรงว่า ถ้านักดนตรีเกิดเจ็บป่วยขึ้นมาจะขาดผู้บรรเลงดนตรีจึงมีการรวบรวมนักดนตรีเพิ่มเติมภายหลัง ทำให้มีการขยายวงเพิ่มจนได้เป็นสองวง มโหรีรุ่นใหญ่จะทำหน้าที่บรรเลงถวายภายในวังส่วนรุ่นเล็กจะรับหน้าที่บรรเลงรับงานทั่วไปตามวังเจ้านายซึ่งเป็นเชื้อพระวงศ์ ดังมีรายนามต่อไปนี้

ระนาดเอก	สะอิ้ง กาญจนผลิน
ระนาดทุ้ม	ละมุล คงศรีวิไล
ฆ้องวงใหญ่	ฝรั่ง เพ็ญประพัฒน์
ฆ้องวงเล็ก	สุดา เขียววิจิตร
ระนาดเอกเหล็ก	สมใจ วรมิศร์
ระนาดทุ้มเหล็ก	น้อม คงศรีวิไล
ซอสามสาย	ฟื้น บุญมา
จะเข้	อินทิรา นาวีเสถียร
จะเข้	ดารา นาวีสถียร
โทน	บรรจง เสริมศิริ
รำมะนา	เฉลา วาทิน
ขลุ่ย	เลื่อน ผลาสินธุ์
ฉิ่ง และ ขับร้อง	เจริญ สุนทรวาทิน (ภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็น เจริญใจ)

ผู้ที่ทำหน้าที่ควบคุมงานมโหรีหลวงฝ่ายหญิงคือ**คุณหญิงชิ้น ศิลปบรรเลง** เป็นหัวหน้าคอยควบคุมดูแลความเรียบร้อยในเรื่องต่างๆ เช่น นัดแนะเรื่องเพลงที่จะบรรเลง เรื่องสีของเครื่องแต่งกายนักดนตรีและเรื่องอื่นๆ ทั่วไป การฝึกซ้อมนั้นควบคุมโดย **พระประณีตวรศัพท์** (เขียน วรวาทิน) และ **หลวงบำรุงจิตรเจริญ**

เครื่องแต่งกายของมโหรีหญิงนั้นถ้าเป็นชุดออกงานหลวงจะใช้อยู่ ๒ สี คือ สีเขียว หมายถึงวันพุธ อันเป็นวันพระราชสมภพของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ และสีชมพู หมายถึงวันอังคาร ซึ่งเป็นวันพระราชสมภพของสมเด็จพระราชินี พระนางเจ้ารำไพพรรณี ถ้าเป็นงานพระราชพิธีเล่นมโหรีในวังเช่น วันเฉลิมพระชนมพรรษา วันฉัตรมงคล ก็จะใส่เสื้อสีขาว ผ้าซิ่นสีเขียวเท่านั้น เครื่องแต่งกายเหล่านี้ได้รับพระราชทานทั้งสิ้น

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ ทรงพระราชทานเงินเดือนให้แก่พนักงานมโหรีหลวงทุกคน โดยใช้พระราชทรัพย์ส่วนพระองค์มาใช้จ่าย กลุ่มมโหรีรุ่นใหญ่จะได้เงินเดือนตั้งแต่ ๒๐ บาท ๑๖ บาท ๑๕ บาท รุ่นเล็กก็ได้รับพระราชทานเงินเดือนเช่นกัน อาจารย์ท้วม ประสิทธิกุล ได้รับเงินเดือน เดือนละ ๓๐ บาท ส่วนอาจารย์เจริญใจ สุนทรวาทิน ได้เดือนละ ๒๕ บาท

ปีแรกในชีวิตสมรส พ.ศ. ๒๔๗๗

นอกจากนี้สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี ทรงพระราชทานเหรียญเสมาทองคำแก่มโหรีหลวงหญิงเป็นตัวอักษรชื่อย่อของพระองค์ท่านด้วย

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ สมัยเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไปเป็นระบอบประชาธิปไตย และพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงอยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ กรมปี่พาทย์หลวงมโหรีหลวงจึงถูกยกเลิกไปในที่สุด ได้มีการจัดเงินเดือนใส่ซองให้คนละ ๓ เดือน เป็นการแจ้งให้เลิกจึงเป็นอันสิ้นสุดวงมโหรีหลวงในสมัยรัชกาลที่ ๗

สิ่งที่งอกงามขึ้นมาท่ามกลางช่วงเวลาที่ครูบรรเลงได้เข้าร่วมวงมโหรีหลวงนั้นคือประสบการณ์ความรู้มหาศาลทางดนตรีที่ได้รับการขัดเกลาและชี้แนะจากบรรดาบรมครูทางดนตรีไทยที่ร่วมงานในเขตพระราชฐานและต่อเนื่องมาในวงการดนตรีภายนอก ส่งผลให้ท่านกลายเป็นผู้หนึ่งที่มีความแตกฉานในเชิงดนตรีไทยอย่างยิ่ง นำมาถ่ายทอดต่อให้กับลูกศิษย์ของตนได้อย่างไม่รู้จักจบสิ้น

และด้วยความที่ท่านเป็นผู้มี**(ความสามารถในการใช้ภาษาอังกฤษ)** ขณะที่เป็นข้าหลวงอยู่นั้นจึงได้รับเลือกให้เป็นผู้ต้อนรับแขกเมือง เช่น ผู้สำเร็จราชการสิงคโปร์และเจ้าชายเดนมาร์ก ในโอกาสต่างๆ จวบจนเปลี่ยนแปลงการปกครอง

ย้ายมาเป็นครูของครูที่เพชรบุรีวิทยาลงกรณ์

ก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔๗๔ กระทรวงธรรมการ (กระทรวงศึกษาธิการในสมัยนั้น) ได้ก่อตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูสตรี **"เพชรบุรีวิทยาลงกรณ์"** ขึ้น เริ่มเปิดการสอนในปี ๒๔๗๕ โดยย้ายโอน**นางนิลรัตน์ บรรณสิทธิ์วรสาสน์** ซึ่งเดิมสอนอยู่ที่โรงเรียนเบญจมราชาลัยมาเป็นอาจารย์ใหญ่ และครูบรรเลงก็ได้ถูกเลือกให้ติดตามมาเป็นครูสอนขับร้องเพลงไทย ดนตรีไทยที่นี่ด้วย

เด็กนักเรียนที่มาเรียนโรงเรียนนี้เป็นนักเรียนที่ได้

ขุนตำรวจเอก พระมหาเทพกษัตรสมุห (เนื่อง สาคริก)
และนางมหาเทพกษัตรสมุห (บรรเลง ศิลปบรรเลง สาคริก)
กับลูกสองคน ลูกอี๊ด (มาลินี สาคริก), ลูกติ๊ก (นิคม สาคริก)

กับลูกอี๊ดและลูกติ๊ก ที่บ้านบาตร พ.ศ. ๒๔๙๑

รับทุนเพื่อเตรียมไปเป็นครูในอนาคต รวมถึงการสอนขับร้องเพลงไทยด้วย ครูบรรเลงได้สั่งสอนความรู้ให้อย่างสุดความสามารถ ปลูกปั้นให้นักเรียนเป็นครูสอนขับร้องที่ดี นอกจากสอนเพลงร้องแล้วก็ยังสอนดนตรีและละครให้แก่ผู้สนใจอีกด้วย

เริ่มชีวิตครอบครัว พระมหาเทพกษัตรสมุห บ้านบางซื่อ

เมื่อถึงปี พ.ศ. ๒๔๗๗ ครูบรรเลง ศิลปบรรเลง วัย ๒๖ ปี ครูขับร้องคนเก่งของโรงเรียนเพชรบุรีวิทยาลงกรณ์ และบุตรีของหลวงประดิษฐไพเราะ ก็ได้ผันผ่านเข้าสู่การมีชีวิตคู่ โดยสมรสกับ**ขุนตำรวจเอก พระมหาเทพกษัตรสมุห (เนื่อง สาคริก)**

พระมหาเทพกษัตรสมุหนั้นเคยเป็นมหาดเล็กถวายการรับใช้ใกล้ชิดเบื้องพระยุคลบาทพระมหากษัตริย์ถึงสองพระองค์คือ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งก็ได้มีโอกาสรู้จักกับหลวงประดิษฐไพเราะและเคยมาเรียนสีไวโอลินเพลงไทยดนตรีกับท่าน และไวโอลินคันนี้ในภายหลัง เป็นมรดกตกทอดไปยัง **ศ.ระพี สาคริก** บุตรชาย

พระมหาเทพกษัตรสมุหและครูบรรเลงซึ่งได้นามใหม่ว่า **"นางมหาเทพกษัตรสมุห"** ได้ตั้งครอบครัวกันที่ "บ้านบางซื่อ" หรือเรือนหอริมถนนเศรษฐศิริ บางซื่อ (เรียกชื่อตามตำบลในขณะนั้น ภายหลังนิยมเรียกใหม่ว่า "บ้านสามเสน") ปัจจุบันคือบ้านเลขที่ ๔๗ ถนนเศรษฐศิริ เขตพญาไท กรุงเทพมหานคร ๑๐๔๐๐ อันเป็นที่ตั้งของมูลนิธิหลวงประดิษฐไพเราะฯ ซึ่งเวลาในขณะอดีตนั้นถือว่ายังมีสภาพเป็นเขตชานเมือง การคมนาคมลำบากและไกลจากสำนักดนตรีของหลวงประดิษฐไพเราะฯ พอสมควร แม้ต่อมาภายหลัง พ.ศ. ๒๔๙๐ เมื่อสำนักดนตรี

ที่บ้านแนบทะเล หัวหิน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์

พระยาบริหารราชมานพ (เนียน สาคริก) อายุครบ ๕ รอบ ๖๐ ปี ถ่ายภาพร่วมกับครอบครัวพระมหาเทพกษัตรสมุห (เนื่อง สาคริก)

นั่งแถวหน้า-ชนก, เพียงเพ็ญ, อุสาห์, ระวิพรรณ, (นั่งบนตัก) อุสาห์, นิคม

นั่งแถวสอง-มาลินี, นางเทพมหากษัตรสมุห, พระยาบริหารราชมานพ (นั่งเก้าอี้), พระมหาเทพกษัตรสมุห

ยืนแถวหลัง-ระพี, สมพัทธ์, พจนา,มนู

ลูก ๔ คน
มาลินี (อี๊ด), นิคม (ติ๊ก),
เพียงเพ็ญ (แอ๊), ชนก (ตั๊ก)

กับลูกสาวทั้งสองคน
(บน) เพียงเพ็ญ (แอ๊)
(ล่าง) มาลินี (อี๊ด)

ที่สนามบินดอนเมือง
พ.ศ. ๒๕๐๖
ไปส่งลูก "ติ๊ก"
เดินทางไปแสดง
ศิลปะนาฏศิลปดนตรีไทย
ร่วมกับ "คณะผกาวดี"

ที่บ้านถนนเศรษฐศิริ
วันส่งลูก "แอ๊"
ไปเรียนต่อต่างประเทศ

บ้านบาตรของบิดามีลูกศิษย์ลูกหามาสมัครเรียนกันอย่างคับคั่ง ศิษย์หลายคนก็ได้อาศัยบ้านบางซื่อนี้เป็นที่พักค้างคืนเพิ่มเติมจากเรือนนอนและเรือนเครื่องดนตรีบ้านบาตร พระมหาเทพกษัตรสมุหและครูบรรเลงได้จัด "เรือนล่าง" หรือ "เรือนเครื่อง" ให้ศิษย์ท่านครูหลวงประดิษฐฯ ได้อาศัย โดยมี "ครูดำ" เป็นคนคุมเครื่องดนตรีและเป็นผู้ดูแลทั่วไป มีนักดนตรีเอกที่เคยอาศัยอยู่ที่บ้านบางซื่อนี้ในอดีตเช่น **เสนาะ หลวงสุนทร, ทวี พิณพาทย์เพราะ, วิเชียร สาระเดช** เมื่อจะเดินทางจากบ้านบางซื่อไปบ้านบาตรก็ จะต้องไปขึ้นรถเมล์ศรีนครจากปากซอยถนนเศรษฐศิริไปลงที่ประตูผีแล้วเดินต่อไปอีกหน่อย ตกเย็นก็กลับมาที่บ้านบางซื่อตามเดิม

นอกจากการให้ความอนุเคราะห์ลูกศิษย์ ก็ยังได้ทำหน้าที่คุณแม่เลี้ยงดูอบรมทายาทของพระมหาเทพกษัตรสมุหอีก ๕ คนด้วย ได้แก่ **ศ.ดร.ระพี สาคริก, สมพัทธ์ สาคริก, พจนา สาคริก, พล.ร.ท.มนู สาคริก, ร.อ.อุสาห์ สาคริก ร.น.** ส่วนตัวครูบรรเลงนั้นมีทายาทด้วยกันกับพระมหาเทพกษัตรสมุห ๔ คนคือ **อ.มาลินี สาคริก, นิคม สาคริก, ผศ.เพียงเพ็ญ พานิชพัฒน์** และ **อ.ชนก สาคริก** และมีบุตรบุญธรรมอีก ๒ คนคือ **เสาวนีย์ แขมมณี** และ **อ.ธัญญารัตน์ สาคริก** ซึ่งล้วนแต่เป็นคนดีมีชื่อเสียงและเป็นกำลังสำคัญในการดำเนินกิจกรรมต่างๆของมูลนิธิหลวงประดิษฐไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) ในปัจจุบันโดยยึดถือตามแนวทางที่ครูบรรเลงได้ปฏิบัติเป็นแบบอย่างไว้อย่างมั่นคง

เส้นทางที่สร้างทำ ในชีวิตครูที่สวนสุนันทา

จนถึง พ.ศ. ๒๔๘๐ รัฐบาลได้ตั้งโรงเรียนสวนสุนันทาวิทยาลัยขึ้นที่วังสวนสุนันทา โดยโอนย้าย**อาจารย์นิลรัตน์ บรรณสิทธิ์วรสาสน์** จากเบญจมราชาลัยมาเป็นอาจารย์ใหญ่ และครูบรรเลงก็ได้ย้ายตามมาด้วย ถือว่าเป็นครูรุ่นบุกเบิกของโรงเรียนที่มีบทบาทในการสร้างชื่อเสียงทางงานศิลปวัฒนธรรมในหลายๆ แขนงให้เป็นที่เชิดหน้าชูตาในสังคมมากมาย กระทั่งพัฒนาต่อเนื่องมาเป็นวิทยาลัยครูและสถาบันราชภัฏสวนสุนันทา สถาบันผลิตครูและส่งเสริมศิลปะการละครที่มีคุณภาพสูงแห่งหนึ่งในปัจจุบัน

ครูบรรเลง หรือ **"อาจารย์บรรเลง"** ของบรรดาลูกศิษย์และผู้ร่วมงาน ได้เกษียณอายุราชการในตำแหน่ง **หัวหน้าภาควิชานาฏศิลป์ดนตรี** วิทยาลัยครูสวนสุนันทา ในวัย ๖๑ ปี เมื่อวันที่ ๓๐ กันยายน พ.ศ. ๒๕๑๑

ช่วงเวลากว่า ๓๐ ปีที่ท่านได้ทุ่มเทแรงกายแรงใจให้แก่การสอนดนตรีและนาฏศิลป์ในสถาบันแห่งนี้ อย่างคุ้มค่า อาทิ จัดละครประจำปี ละครพิเศษในวาระต่างๆ ได้จัดการก่อตั้งวงดนตรีไทย ฝึกซ้อมดนตรีและเพลงไทยจนชนะเลิศการประกวดในงานศิลปหัตถกรรมนักเรียนและงานอนุกาชาด ริเริ่มพิธีไหว้ครูดนตรีไทย ฟื้นฟูการแสดงละครปฤศนาของรัชกาลที่ ๖ โดยนำมาสอนนักเรียนฝึกหัดครูและสมาชิก อ.ศ.ร. ตามรูปแบบเดิมทุกประการ ทำให้มีการแสดงละครแพร่หลาย เช่นเรื่อง "โสนน้อยเรือนงาม" แสดงหน้าพระที่นั่ง หารายได้ช่วยเหลือนักเรียนโรงเรียนคนตาบอด จัดละครเรื่อง "มัทนะพาธา" ไปแสดงที่โรงเรียนสตรีประจำจังหวัดสุรินทร์ เพื่อหารายได้สมทบทุนสร้างตึกคหกรรมของโรงเรียนนั้น เป็นต้น โดยให้แนวคิดการแต่งตัวละครแบบลำลอง โดยมีคุณหญิงชิ้น ศิลปบรรเลง พี่สาวเป็นที่ปรึกษา ออกแบบการแต่งกายแบบประหยัด เช่น เกล้าจุกกะบังหน้าแทนชฎา ส่วนเสื้อผ้าก็ประดิษฐ์ขึ้นใหม่ดูคล้ายการแต่งกลายแบบยืนเครื่อง รวมถึงโจงกระเบนแบบสะดวกใช้ ซึ่งหาชมได้ทั่วไปย่านตลาดพาหุรัดทุกวันนี้ การรำนั้นได้เชิญครูกรมศิลปากรมาหัดให้ ส่วนการบรรจุเพลงและดนตรีนั้นท่านจะเป็นผู้เลือกให้เหมาะสมกับตัวละครซึ่งแสดงบทต่างๆ สำหรับฉากละครนั้นในระยะแรกได้รับความช่วยเหลือจากผู้ปกครองนักเรียน ในระยะหลังจึงได้รับความร่วมมือจากอาจารย์ทางศิลปะของวิทยาลัย เพราะการแสดงละครของโรงเรียนสวนสุนันทาเป็นที่นิยมของผู้ชมมาก จึงได้จัดให้มีการแสดงทุกปี โดยใช้ตัวละครจากนักเรียนฝึกหัดครูเป็นหลัก ส่วนนักเรียนประถมและมัธยมจะแสดงระบำสลับฉาก

นอกจากนั้นยังได้รับเลือกเป็นตัวแทนของประเทศไทยไปประชุมเกี่ยวกับการละครในภูมิภาคเอเชียที่ประเทศอินเดียและได้รับทุนกระทรวงศึกษาธิการไปศึกษาและดูงานที่ประเทศฟิลิปปินส์เป็นเวลา ๑ ปี ในโอกาสนี้ได้

ทำชื่อเสียงให้ประเทศไทยโดยการเดี่ยวจะเข้ตามมหาวิทยาลัยต่างๆ เป็นที่ชื่นชอบของชาวฟิลิปปินส์เป็นอย่างมาก

แต่เหนืออื่นใด ผลงานที่น่าชื่นใจที่สุดของความเป็นครูคือมีลูกศิษย์มากมายที่ผ่านการปลูกปั้นจากท่านทั้งในชั้นเรียน ในห้องเรียน และจากประสบการณ์ของการที่ได้ร่วมงานละครเวทีเรื่องแล้วเรื่องเล่า คนแล้วคนเล่า ได้เติบโตขึ้นมาเป็นผู้นำในสังคมไทยในหลายๆ สาขา ทั้งนักการศึกษา ครูอาจารย์ นักบริหารจัดการ นักดนตรี นักนาฏศิลป์ นักเขียน และอีกหลายสาขาอาชีพที่สร้างคุณประโยชน์ให้แก่แผ่นดิน ในที่นี้หากจะเอ่ยนาม **ตั้งแต่ศิษย์รุ่นแรกจากโรงเรียนเบญจมราชลัยและโรงเรียนฝึกหัดครูเพชรบุรีวิทยาลงกรณ์ อาทิ อาจารย์คุณนิลวรรณ ปิ่นทอง คุณหญิงอัมพร มีศุข, คุณหญิงบุญเลื่อน เครือตราชู, ศ.กุหลาบ มัลลิกะมาศ, ฯลฯ และศิษย์รุ่นหลังๆ อาทิ ขรรค์ชัย บุนปาน, เสถียร จันทิมาทร, รศ.สุนีย์ สินธุเดชะ รศ.โกวิทย์ ขันธศิริ ฯลฯ** และอีกหลายต่อหลายท่านที่เกี่ยวข้องก็คงจะเป็นตัวอย่างได้ดี

เสี้ยวหรือส่วนแห่งความสำเร็จในชีวิตศิษย์เหล่านี้ที่ผ่านการหล่อหลอมจากครูบรรเลงนั้น คงเป็นที่ประจักษ์กันดี แม้ในช่อดอกไม้วาจาที่รวบรวมมาข้อเขียนรำลึกถึงท่านในหนังสือที่ระลึกเล่มนี้ก็น่าที่จะนำมาพิจารณากัน

สงครามโลก
ขุนลีลาศาสตร์สุนทร ผกาวลี

งานสอนดนตรีและนาฏศิลป์ของครูบรรเลงที่สวนสุนันทาเริ่มไปได้ไม่นานนัก ประเทศไทยก็เข้าสู่ช่วงเวลาแห่งสงครามมหาเอเชียบูรพา ซึ่งส่งผลกระทบต่อการจัดการเรียนการสอนของโรงเรียนทั่วไปในเมืองไทยและสภาพจิตใจของคนไทยจำนวนมากด้วย

พ.ศ. ๒๔๘๒ สงครามโลกครั้งที่ ๒ เริ่มตั้งเค้า ระหว่างนี้สวนสุนันทาปิดเทอม ครูบรรเลงได้เดินทางไปเยี่ยมสามีที่ย้ายไปทำงานที่จังหวัดสงขลา ระหว่างนั้นประเทศไทยถูกทหารญี่ปุ่นยกพลขึ้นบก บีบบังคับให้เป็นพันธมิตรเพื่อตั้งฐานทัพ ยกพลเดินทางผ่านไปยึดพม่าซึ่งเป็นอาณานิคมของประเทศอังกฤษจนเกิดทางรถไฟสายมรณะที่จังหวัดกาญจนบุรี

ช่วงนั้นทางสงขลาถูกญี่ปุ่นควบคุมไว้อย่างเข้มงวด ครูบรรเลงไม่สามารถสื่อสารใดๆ กับทางกรุงเทพฯ ได้ เวลาผ่านไปเป็นเดือน เมื่อขาดการติดต่อ ทางบ้านคิดว่าครูบรรเลงและสามีคงตายแล้ว แต่ในที่สุดครูบรรเลงก็เดินทางกลับมาทางรถไฟ โดยสามีฝากมากับข้าราชการท่านหนึ่ง

อ.มาลินี สาคริก บุตรสาว เล่าว่า ตอนนั้นอยู่ที่บ้านบาตร คุณตาหลวงประดิษฐไพเราะฯ กำลังบัญชาการ ขุดหลุมหลบภัยที่สนามกลางบ้าน บริเวณที่เป็นที่ตั้งโรงพิธีไหว้ครูดนตรีไทยทุกปี พอคุณแม่เดินเข้าประตูบ้านบาตรที่มักจะเปิดอยู่เสมอ เพราะมีคนเดินเข้า-ออกทั้งกลางวันกลางคืนแทบจะตลอดเวลา เมื่อคุณแม่มานั่งลงกราบที่เท้าท่าน คุณตาก็กอดไว้แล้วร้องไห้ด้วยความตื้นตันและดีใจ เป็นภาพที่ อ.มาลินีจำได้และประทับใจมากไม่เคยลืม

การที่ครูบรรเลงรอดพ้นจากภัยทหารญี่ปุ่นมาได้นั้น ส่วนหนึ่งเกิดจากความอัธยาศัยไมตรีแต่เดิมที่เคยให้การอุปถัมภ์นักศึกษาญี่ปุ่นคนหนึ่งไว้ในบ้านบางซื่อ คือศิษย์ชาวญี่ปุ่นที่มาเรียนภาษาและศิลปวัฒนธรรมไทย (ทหารญี่ปุ่นที่เข้ามาแทรกซึมก่อนสงคราม) ชื่อวาตานาเบ้, และ อิวาซากิ ทั้ง ๒ คน ได้พักอยู่ที่บ้านครูบรรเลงในฐานะนักศึกษา และเรียกครูบรรเลงว่า "ครู" ต่อมาเมื่อญี่ปุ่นบุกที่สงขลา ซึ่งขณะนั้นครูบรรเลงกำลังไปเยี่ยมสามีอยู่พอดี จึงได้พบ "อิวาซากิ" อีกครั้งในฐานะนายทหารญี่ปุ่น และอิวาซากิได้คอยช่วยเหลือดูแล "ครูบรรเลง" และสามีรวมทั้งเพื่อนข้าราชการที่สงขลา มิให้ถูกทหารญี่ปุ่นรังแก อิวาซากิผู้นี้เป็นผู้ที่ชอบดนตรีมาก ร้องเพลงเก่ง จึงมีความสนิทสนมกับ "ครูบรรเลง" เป็นอย่างดีซึ่งทำให้สัมพันธไมตรีระหว่างไทยกับทหารญี่ปุ่นในช่วงเวลานั้นค่อยคลายความตึงเครียดได้บ้าง

เมื่อมีการทิ้งระเบิดจากฝ่ายสัมพันธมิตรมากขึ้น กรุงเทพฯ ไม่ปลอดภัยบ้านของ "ครูบรรเลง" ซึ่งอยู่ใกล้สถานีรถไฟสามเสน เกือบถูกลูกระเบิด จึงต้องพาลูกอพยพตามครอบครัวหลวงประดิษฐไพเราะฯ ผู้เป็นบิดาไปอาศัยอยู่กับญาติในต่างจังหวัด ครั้งแรกไปอยู่ที่มหาชัย จังหวัดสมุทรสาคร ต่อมา ระหว่างสงครามมีการทิ้งระเบิด

แสดงศิลปวัฒนธรรมไทย ร่วมกับนักเรียนไทยในประเทศฟิลิปปินส์

ศึกษาดูงาน
ที่ประเทศฟิลิปปินส์

ประชุมสัมมนาเรื่องการละครฯ ที่ประเทศอินเดีย

แสดงดนตรีไทยที่ประเทศฟิลิปปินส์

(ภาพบน) ในงานเลี้ยงรับรองที่สถานทูตไทย, (ภาพล่าง) ที่บ้านผู้ช่วยทูตทหารเรือ พล.ร.อ.จริง จุลละสุขุม

ที่กรุงเทพฯ มากขึ้น บ้านของครูบรรเลงที่ถนนเศรษฐศิริ เกือบถูกลูกระเบิด เพราะอยู่ใกล้สถานีรถไฟสามเสน จึงพาครอบครัวอพยพไปอาศัยอยู่ที่วัดเจษฎาราม ที่มหาชัย ในระยะแรก และต่อมาย้ายตามครอบครัวหลวงประดิษฐไพเราะฯ ผู้บิดาไปอยู่ที่บ้านกำนันเทียน สุวรรณภาพที่คุ้งลมทวน สมุทรสงคราม

ระหว่างสงคราม มีการทิ้งระเบิดที่กรุงเทพฯ หลวงประดิษฐไพเราะฯ ได้อพยพครอบครัวไปอาศัยอยู่กับญาติ คือกำนันเทียน สุวรรณภาพที่สมุทรสงคราม และถือโอกาสพาลูกหลานไปเยือนบ้านเกิดที่จากมาตั้งแต่ครั้งยังเป็นนายศรนักระนาดหนุ่มแห่งลุ่มน้ำแม่กลอง อัมพวา ก่อนจะเข้ามาเผชิญชีวิต ในวงการดนตรีเมืองบางกอกด้วย

เมื่อสงครามผ่านพ้นไป สังคมไทยที่บอบช้ำจากหายนะภัยนานัปการก็ค่อยๆ พลิกฟื้นคืนกลับ ระหว่างนี้ดนตรีไทย ละคร ลิเก เริ่มกลับมาช่วยทำหน้าที่เป็นฝ่ายบำบัดเยียวยาจิตใจภายในของคนไทยที่ถูกผลกระทบมาตลอดเวลาหลายปี และครูบรรเลงก็เป็นส่วนหนึ่งที่ร่วมการเยียวยานั้น โดยร่วมกับน้องเขย **กุมุท จันทร์เรือง**และญาติมิตรในบ้านศิลปบรรเลงจัดทำละครวิทยุไขปัญหาชีวิต และได้อนุญาตให้ใช้สถานที่ที่บ้านครูบรรเลงนั้นเป็นที่ฝึกซ้อมก่อนการแสดงออกอากาศ**สด ฤรมะโรหิต**ตั้งชื่อรายการว่า **"ขุนลีลาศาสตร์สุนทร"** ครูบรรเลงแสดงเป็น "คุณนายผะอบทอง" หรือ "นางลีลาศาสตร์สุนทร" ภรรยาของขุนลีลาศาสตร์สุนทรซึ่งแสดงโดย**จมื่นมานิตยนเรศ (เฉลิม เศวตนันท์)** ส่วน **ลัดดา สารตายน** น้องสะใภ้แสดงเป็นนางเอก และ **ภากร สารานุประพันธ์** เป็นพระเอก

การดำเนินเรื่องของละครวิทยุขุนลีลาศาสตร์สุนทรนั้นเป็นการร่วมกันตั้งปัญหาต่างๆ นานาในชีวิตและช่วยกันหาทางแก้ไข เป็นที่ชื่นชอบแก่ผู้ฟังทางบ้านมาก ละครวิทยุนี้แสดงติดต่อกันเป็นเวลาประมาณ ๓ ปี จนสงครามโลกสงบ

ในช่วงเวลาเดียวกันนี้เอง ที่งานละครเวที "ผกาวลี" ได้ถือกำเนิดขึ้นมาจากการร่วมมือกันหลายๆ ด้านของผู้คนในตระกูลศิลปบรรเลงและกัลยาณมิตรทั้งหลาย ทั้งการระดมทุนทรัพย์และทุนปัญญาความสามารถ **ละครผกาวลี** เป็นนวัตกรรมที่ใช้ภูมิปัญญาไทยผสมผสานกับจินตนาการสากลและศิลปะการละครดนตรีอย่างสำคัญในเวลานั้น เป็นที่นิยมของผู้ชมช่วงหลังสงครามเช่นกัน เนื่องด้วยขณะนั้นขาดแคลนภาพยนตร์ที่จะฉายตามโรงหนังต่างๆ เมื่อสงครามพ้นผ่าน ละครเวทีผกาวลีก็ยุติบทบาทไปด้วยเช่นกัน ต่อมาภายหลัง **อ.ประสิทธิ์** และ **อ.ลัดดา ศิลปบรรเลง**ได้หันมารื้อฟื้นปรับปรุงให้กลายเป็นวิพิธทัศนาของคณะละครผกาวลีซึ่งมีกิจการร้านอาหารไทย "ศรทอง" ของครูบรรเลงร่วมด้วยก่อนที่จะสลายไปเมื่อถึงเวลาที่สุดของที่สุดนั้น

สงครามสงบสิ้น ละครวิทยุจบ ละครเวทีจบ แต่บทบาทงานละครของครูบรรเลงยังไม่จบ ประสบการณ์งานละครเวทีผกาวลี งานวิทยุและแนวคิดใหม่ๆ ที่ก่อเกิดในช่วงหลังสงครามนั้น ส่งผลให้กลับไปให้ละครเรื่องต่อๆ มาอีกหลายสิบปีที่ครูบรรเลงร่วมกับลูกศิษย์ที่สวนสุนันทาจัดขึ้นนั้นมีอะไรที่น่าติดตามมากกว่าความเป็นละครโรงเรียนธรรมดาที่จัดซ้ำแล้วซ้ำเล่าทุกปี

เสน่ห์ของละครสวนสุนันทาไม่ใช่แค่ความเก่งของคนรำ คนร้อง คนเล่น หากแต่เป็นวิญญาณการจัดการแสดงที่เข้าถึงจิตใจผู้ดูผู้ชม สื่อในสิ่งที่ดีงามและเป็นความจริงผ่านศิลปะการแสดงบนเวที สร้างการยอมรับของคนดูด้วยความรู้และความเข้าใจในวิถีของละคร จนน่าจะเรียกได้ว่านี่คือผลึกบนเส้นทางการเผชิญชีวิตของตัวครูบรรเลงนั่นเอง

อบรมครู อ.ศ.ร. ทำเพลงวิทยุโรงเรียน

หลังสงครามเรื่อยมาจนถึงกึ่งพุทธศตวรรษ พลเมืองไทยทั้งประเทศเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วจากจำนวนเดิมซึ่งมีไม่มากนัก รัฐบาลได้มีนโยบายในการทวีอัตราจำนวนประชากรด้วยวิธีการต่างๆ เช่น ประกวดแม่ลูกดก ให้รางวัลการเลี้ยงลูก นัยว่าเพื่อจะได้มีกำลังคนป้อนเข้าสู่ระบบแรงงานอุตสาหกรรมและพัฒนาความก้าวหน้าของประเทศซึ่งอาศัยดัชนีชี้วัดทางเศรษฐกิจเทคโนโลยีแทนวิถีเกษตรแต่ดั้งเดิม กระทั่งในที่สุดแล้ว ก็ต้องกลับลำหันมาประกาศนโยบายลูกมากจะยากจนแทน เพราะในท่ามกลางความเติบโตของจำนวนผู้คนนั้น รัฐประสบ

ปัญหาที่คาดไม่ถึงในหลายทาง ไม่ว่าจะเป็นการปกครอง สาธารณสุข สาธารณูปโภค และที่สำคัญที่สุดคือการจัดการทางการศึกษา ซึ่งต้องเปิดโรงเรียนรองรับเด็กเกิดใหม่มากมายให้ทั่วถึงทุกภูมิภาค และเพิ่มจำนวนผลิตครูทุกสาขาวิชาให้เพียงพอแก่ความต้องการ

ครูสาขาอื่นๆ คงจะสร้างได้ไม่ยากนัก แต่ **ครูดนตรีนาฏศิลป์** นี่สิเป็นเรื่องใหญ่ ใช่ว่าจะปลูกได้เหมือนพืชผักโตเร็วทันใจหรือเป็นอาหารสำเร็จรูปที่เปิดกระป๋องฉีกซองรับประทานได้เลย วิชาการศึกษาที่สร้างบุคลากรและองค์ความรู้ทางดนตรีไทย นาฏศิลป์ไทยถูกละเลยจากฝ่ายรัฐมาตั้งแต่ไหนแต่ไร มิหนำซ้ำตำราหรืออุปกรณ์การสอนก็ยิ่งอัตคัดขัดสน

แต่สังคมรอไม่ได้แล้ว เด็กจำนวนมากทั้งประเทศไทยต้องมีครู และครูต้องทำงานสอนดนตรีไทย ขับร้องเพลงไทย รำไทย หลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการกำหนดไว้อย่างนั้น เพื่อปลูกฝังให้เด็กเกิดความรักวัฒนธรรมไทย สำนึกในชาติไทย ได้พัฒนาการเรียนรู้ด้วยวัฒนธรรมไทย

ทั้งที่ความเป็นจริงมีแต่ผู้เรียน ไม่มีผู้สอน หรือมีผู้สอนก็จริง แต่เมื่อไถ่ถามกันแล้ว ปรากฏว่าเป็นครูพละ ครูภาษาไทย ครูคหกรรม แม้กระทั่งภารโรง ใครก็ตามที่พอจะมีคุณสมบัติร้องรำทำเพลงได้ ก็ถูลู่ถูกังสอนนักเรียนกันไปได้

ชะตากรรมของเด็กนักเรียนที่เรียนดนตรีไทย รำไทยจำนวนมากคือต้องประสบกับครูที่ไม่ตรงสาขาหรือไม่เข้าใจปรัชญาการศึกษาทางด้านนี้จริงๆ ไม่มีตัวอย่างวิธีการสอน ไม่มีอุปกรณ์ ไม่มีแม้กระทั่งหัวใจจริงๆ ให้กับดนตรีไทยและนาฏศิลป์ไทย ในที่สุดความรักและความสำนึกก็ไม่หลงเหลืออะไร

เมื่อเป็นเช่นนี้รัฐบาลคงไม่นิ่งเฉย และเป็นช่วงเวลาสำคัญที่บทบาทวิญญาณครูของครูบรรเลงได้ทำหน้าที่สำคัญอีกครั้งในชีวิต

ตั้งแต่ปี ๒๕๐๖ เป็นต้นมา ทางชุมนุมการละครคุรุสภา และกรมการฝึกหัดครูได้ริเริ่มโครงการฝึกอบรมครูประจำการที่ประสงค์จะสมัครเข้ารับ**การอบรมศึกษาภาคฤดูร้อน** (อ.ศ.ร.) เพื่อได้ปริญญาครูพิเศษมัธยม (พ.ม.) ซึ่งเทียบเท่า อนุปริญญาการศึกษาบัณฑิต (กศ.บ.)

ครูบรรเลงซึ่งยังรับราชการอยู่วิทยาลัยครูสวนสุนันทาร่วมกับพี่สาวคือ **"ครูชิ้น"** จัดทำร่างหลักสูตรการเรียนการสอนวิชาชุดนาฏศิลป์และดนตรี ขับร้อง ฟ้อนรำของกระทรวงศึกษาธิการ ให้แก่ครูประจำการทั่วประเทศที่สมัครมารับการอบรมที่คุรุสภาช่วงปิดภาคฤดูร้อน

ในการอบรม อ.ศ.ร.นี้ ครูบรรเลงรับหน้าที่เป็นรองประธาน จัดหลักสูตรการเรียนการสอนและลงมือเป็นผู้สอนด้วยตนเองอย่างตั้งใจ ด้วยเชื่อว่าความสำเร็จของการอบรมนั้นต้องลงมือปฏิบัติอย่างจริงจังเพื่อให้เห็นผล และการถ่ายทอดความรู้ทางดนตรีนั้น ครูผู้สอนเป็นกลไกเงื่อนไขสำคัญที่จะพัฒนาความรู้ความสามารถของศิษย์ให้ก้าวหน้าหรือถอยหลังได้ ยิ่งเป็นครูที่มาจากต่างถิ่นต่างดินแดน มาจากความขาดแคลนไปเสียทั้งนั้น ยากที่จะทำให้เกิดความเท่าเทียมกับครูสายตรงหรือครูในเมืองหลวงที่มีอุปกรณ์การเรียนการสอนเพียบพร้อม ไหนเลยครูบรรเลงจะย่อท้อ ยิ่งต้องหาทางสร้างให้ครูเหล่านี้จบหลักสูตรกลับไปสอนเด็กทั่วประเทศอย่างเป็นจริงเป็นจังให้ได้ ไม่ว่าจะมีพื้นเพเป็นครูสาขาใดมาก่อน ก็น่าจะสอนดนตรีนาฏศิลป์ได้อย่างมั่นใจไม่ให้ใครมาดูถูกค่อนแคะเอาได้

ตัวอย่างการอบรม อ.ศ.ร. ที่สำคัญ นอกเหนือจากทักษะทั่วไปทางดนตรี ขับร้อง และฟ้อนรำแล้ว วิธีการเข้าสู่การสอน การวัดประเมินผล หรือการสร้างแรงจูงใจให้ผู้เรียนฝึกแก้ปัญหาด้วยปัญญาก็เป็นสิ่งสำคัญ ครูบรรเลงได้นำการแสดงละครปริศนาคำแบบ **ดัมบ์ คอมโบ** (DUMB COMBO) ของรัชกาลที่ ๖ มาเป็นต้นแบบให้ผู้เข้ารับการอบรม จัดแสดงเป็นการสอบครั้งสุดท้ายก่อนจบการอบรมวิชาชุดนี้ เพื่อเป็นการฝึกให้ผู้อบรมพัฒนากระบวนการทำงานเป็นกลุ่มและหาวิธีการถ่ายทอดความคิดด้วยการแสดงละครฉากย่อยแล้วนำมาประมวลกันเป็นสาระใจความ

ครูบรรเลงได้อุทิศแรงกายแรงใจและเวลาให้กับการอบรม อ.ศ.ร. นี้มาอย่างต่อเนื่องเป็นเวลา ๑๒ ปีเต็ม ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๖ อายุ ๕๕ ปี จนถึง พ.ศ. ๒๕๑๘ ซึ่งอายุเลยเกษียณไปแล้ว แต่ก็ยังคงรักที่จะทำงานนี้ต่อไปด้วยเจตนามุ่งมั่นที่จะเห็นทุกโรงเรียนในเมืองไทยมีครูที่สามารถสั่งสอนความรู้ความสามารถและเจตนคติที่ดีทางดนตรีไทยของเด็กไทยได้อย่างสมบูรณ์พร้อม แม้จะไม่